

عَلَّمَ الْجَاهِلِيَّةَ

زَانِسْتِي فَهَرْمُوودَه

نووسيني: أبي عبدالله

1441 ھ کؤچی | 2019 زایق

عَلَمُ الْحَكِيمِيَّةِ

زائنتی فہرموودہ

نووسینی: اُبی عبداللہ

نامادہ کردنی
خادم الإسلام

۱۴۴۱ ھجری / ۲۰۱۹ زائنتی

ناومرۆک

- ناوه‌رۆک ۱
- پیشەکی ۴
- به‌ندی یه‌که‌م: میژوو و زانستی فهرمووده. ۸
- به‌شی یه‌که‌م: ده‌روازه‌یه‌ک بۆ زانستی فهرمووده. ۸
- به‌شی دووهم: ئەم زانسته له‌سه‌رده‌می رسول الله ﷺ چۆن بوو؟ ۱۰
- به‌شی سییهم: سه‌ره‌تا‌کانی زانستی فهرمووده له‌ که‌یه‌وه ده‌ست پێده‌کات؟ ۱۳
- به‌شی چوارهم: رێگرتن له‌ نوسینه‌وه‌ی فهرمووده له‌لایه‌ن هاوه‌ڵانه‌وه. ۱۷
- به‌شی پێنجهم: گ‌رنگی و پله‌وپایه‌ی فێربوونی ئەم عیلمه. ۲۰
- به‌شی شه‌شهم: چه‌ند چینیکی ئاماژه بۆکراو له‌ فهرمووده‌کاندا. ۲۲
- به‌شی هه‌وته‌م: ئایا طائفه‌ی (منصوره) کین؟ ۲۶
- به‌شی هه‌شته‌م: جو‌ره‌کانی ئەم عیلمه چین؟ ۳۰
- به‌شی نۆیهم: باشت‌ترین چینه‌کانی ئوممه‌ت (طبقات صحابه و تابعین). ۳۲
- به‌شی ده‌یه‌م: پله‌کانی هاوه‌ڵان. ۳۵
- به‌شی یانزه‌یه‌م: (محدث) و پله‌کانی چین؟ ۳۷
- به‌شی دوانزه‌یه‌م: فوقه‌های ه‌دیث له‌ هاوه‌ڵان و سه‌ره‌تای نوسینی ه‌دیث و کو‌تای ه‌اتنی. ۳۹
- به‌شی سیانزه‌یه‌م: (معرفة أقسام الحديث) زانینی به‌شه‌کانی (علوم الحديث). ۴۲

- بهشی چواردیهه: ناساندنی چهند جوړیکی تر له جوړهکانی هدیث..... ۴۹
- بهشی پانزهیهه: دوو بابتهی گرنګ له عیلمی فهرمووده..... ۵۲
- بهندی دووهه: سهراوهکانی هدیث و باسکردنی کتیب و ژیانی بهشیک
له پیشهوايان..... ۵۸
- پیشهکی: ۵۸
- کتیبه بهناوبانګ و ناسراوهکانی فهرمووده..... ۶۱
- یهکهه: صحیح البخاري..... ۶۱
- دووهه: صحیح مسلم..... ۶۵
- سییهه: سنن أبي داود..... ۶۸
- چوارهه: موطأ إمام مالک..... ۷۱
- کورتهیهکی پوخت له ژیانی فوقهها و پیشهوايانی هدیث له نیو هاوهلاند.
- ۷۳
- أبی هريره (رضی الله عنه)..... ۷۳
- عبد الله بن عمر بن الخطاب (رضی الله عنهما)..... ۷۵
- أنس بن مالک الأنصاری (رضی عنه)..... ۷۶
- عائشة بنت أبي بكر (رضی الله عنها)..... ۸۰
- عبدالله بن عباس (رضی الله عنهما)..... ۸۲
- جابر بن عبدالله الأنصاری..... ۸۳
- پهيامی کوټایی..... ۸۵

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

پیشہ کر

الحمد لله له مافى السموات ومافى الأرض وله الحمد فى الأولي وفي الآخرة وله الحكم وإليه ترجعون صلى الله على نبينا محمد الأمين وعلى آل وأصحابي.

أما بعد. پهیدا کردنی عیلم بۆ ئەهلی عیلم ئاسان نییه گەرچی ئەمڕۆ
الله منه تی کردوو به سه زمانه وه و هه ندیک شتی بۆ ئاسان کردوین و
دهستکهوتنی عیلمی شهرعی هه مووی له سه ر حیفظیکێ به هیژ وه ستاوه.
واته سه لوف په حمه تی الله یان لیبت ئەهلی عیلمی وا هه بووه یه ک مانگ
په یگای بۆ فیربوون پریوو، واته سه فەر و سه فەر. رسول الله ﷺ
ده فەر موویت: (قطعة من العذاب)'. واته به شیکه له ئازار.

که واته سه له ف بۆ فیربوونی عیلم زۆر ئازاریان چه شتوو تا توانیان
چرایه کمان بۆ داگیرسین. رسول الله ﷺ له چه ند فەر مووده یه کی

صه حیجدا دهفه رمووئیت: (خیرکم قرنی ثم الذین یلونهم ثم الذین یلونهم).

بهئئ ئەم سئ قهڤنه و قهڤنی دواتر به ئازاری زۆر سهخت و نارهحهتی و شهونخونی توانیان چرایهک بۆ ئیمه جیپیلن، واته ږیگای نا روشنیاں بۆ روشنکردووینهوه. بهئئ باشتترین بوون به قهول و عه مهل، گهر سه لهف نه بوایه و ماندوو بوون و شهونخونی هاوه لآن نه بوونایه نه "نافع" و "ابن المسیب" و "ابن شهاب" و "عروه و مالک" و "شافعی" و "أحمد" و "اسحاق" و "ابو زرعه" و "یحیی بن سعید" و "ابن المدینی" و "ابن معین" نه ده بوون، گهر ئەمانیش نه بوونایه نه "بخاری" و نه "أحمد" و نه "مسلم" و نه "ابی داوود" و نه "ترمز" و هاوشیوه کانیان نه یان ده توانی چرامان بۆ هه لیکه ن رحمه تی الله به به فراوانی ږژئیت به سهر ئەم ئیمام و تابعیه بهرز و به ږیزانه آمین.

له "صحیح بخاری" دا (کتاب الجهاد والسير) رسول الله ﷺ دهفه رمووئیت: (یأتی علیکم الزمان). سهرده میکتان به سهردادئیت جیهاد ده که ن و پیتان ده ئین: (هل فیکم أصحاب النبی)؟ ئایا هاوه لانی پیغه مبهرتان له گه له؟ ده ئین بهئئ، ئنجا فه تحی ده که ن. ئنجا سهرده مانیک دئیت پیتان ده ئین (هل فیکم صحب أصحاب النبی)؟ ئایا هاوه لانی هاوه لانی پیغه مبهرتان له گه له؟ ده ئین بهئئ، ئنجا فه تح ده که ن و دواتر

سەردەمیکی تر دەلێن (هل فيكم صاحب اصحاب النبي)؟ ئایا
 هاوێلی هاوێلی هاوێلانی پێغه مبهرتان له گه له؟ دەلێن به لێ، فه تھی
 ده کهن. واته هاوێلان و تابعین و تابعی تابعین رحمهت و رهزایی الله
 برژیت به سهریان. بۆیه (خير القرون) بوون، شه و نخوونی و ساردی و
 گهرمی پێگای سه لهف بووه. تا دانه به دانه فهرموودمیان بۆ ئێمه
 کۆکردوووه تهوه، کهچی ناتوانین و ههر بشیانخوینینهوه!

سه لهف بۆ به دهسته ئێنانی عیلم شه و پوژیان خستبووه سهریهک به مال
 و به گیان و به له بهرکردنیش ههولیاندهدا و فێری عیلم ده بوون، تهوه تا
 الحمد لله ئێمه نه سه رما و نه گهرمای دووری پێگای سهخت و سه فهری
 پر ئازارمان نه ماوه. تهنها له بهرکردن (حفظ) نه بیته ئهی بۆ نایکهین؟!

بۆیه من پشتیوان به الله ههولدهدم پووخته یهک له یه کیکی له
 گرنگترین عیلمهکانی سه لهف و ئهم دینه دوا ی قورئان باسبکه م ئهمیش
 (علوم الحديث)ه، ده مه ویت بهرچاو پوونی بخرمه بهرچاوی خوینهر تا
 که میکی له میژوو و سه رهتا و کۆتای ئهم عیلمه بزانیته و پێگاکانی
 فێربوونیش باذن الله تعالی.

که ئێکۆلهر ئه بی عبدالله کوردستانی

٢٦ ی سه فهری ١٤٤١ کۆچی

به رامبه ر به ٢٥/١٠/٢٠١٩ زاینی

بەندی یەكەم: میژوو و زانستی فەرمووده.

بەش یەكەم: دەرنازیك بۆ زانستی فەرمووده.

لەسەرەتا دەمەویت پووختەیهك لەسەر عیلمی حەدیث بنووسم،
پشتیوان بە الله كه لەسەرەتای ئەم عیلمە چۆن و چی بوو تاوهكو
گەشەسەندنی لەگەڵ سەدەكان و پیاوانی ئەم پڕیگایە و ناساندن و
شارەزابوون لێیان.

(حدیث یان سنە) وەك مەعلومە قورئان ئنجا سونە سەرچاوەی
دووهمی شەرعه لەدینی ئیسلام و تەواوكەری واجباتەكانی نیو قورئانە كه
بەكورتی هاتوون و لە سونەت تەفاسیلی دەداتت، بەلگەكانی چین؟
چونكه كۆمەلانیكى زۆر هەن تانیستاش ناویان لەخۆناو قورئانی كار بە
فەرمووده ناكەن یان هەندێك مەسائیل هەیە كه بە عەوامی خەلك
دەڵێن، بۆنموونە لەباسی دەججال و مەهدی علیه سلام دەڵێن ئەگەر
گرنگ بوایە لەقورئان باسەكرا یان بۆچی لەقورئان نەهاتوو؟

وەك قال تعالى: (وما ينطق عن الهوى، إن هو إلا وحي يوحى)

ئەمەشيان ھەر ومحييه لەلايەن اللەوومە لەپڤگەي ومحي بۆ ھاتنەوہ.
 بۆيە اللە پيمان دەفەرمووئە قال اللە تعالى: **(يا أيها الذين آمنوا أطيعوا
 اللہ وأطيعوا الرسول)**

فەرمان بە ئيماندارکراوہ شوئن اللە بکەوئە و شوئن رەسولەکەي
 بکەوئە. بۆيە پيمان دەفەرمووئە قال اللە: **(ما آتاکم الرسول فخذوه
 وما نهاکم عنه فانتهوا)**

ئەجا دئە سەرئەوہي کە شتیک ئەو پئی ووتین و پئیداين وەري بگري
 و نەھیکردنیشی لئی دەبئە لئی دووربکەوينەوہ يان قال اللە تعالى: **(وما
 کان لمؤمن ولا مؤمنة إذا قضی اللہ ورسولہ أمراً أن يكون لھم الخیرة
 من أمرھم)**

ئەمانە بەلگەي موطلەق و موقتيەن کە لە قورئاندا ھاتووە لەسەرئەوہي
 (سنت) فەرموودەش ھەر ومحييه و سەرچاوەي دووہمي ئەم دینە
 پاکەيە. لەبەشەکانی داھاتوو دئینە سەر باسەکانی سەرەتای ئەم عیلمە و
 قوناغەکانی.

بەشى دووهم: ئەم زانستە لەسەردەمى رسول الله ﷺ

چۆن بوو؟

پيويستە بزائريت سەرەتاي ئەم عيلمە چۆن بوو چونکە زانینی سەرەتا يەکیکە لەهۆکارەکانی تیگەیشتنی ئیستا. زانایان لە سەلهف و خەلهف(1) لەکاتی باسی ئەم عيلمە باسی ئەوەیان کردوووە لەسەرەتا چۆن بوو، دواتر چی لێهاتوووە تاوەکو ئەمڕۆ. وەک "خطیب البغدادی" لە کتیبیکی بەناوی (تقید العلم) دەیان فەرموووە و قەول و (آثر) هەر لەسەردەمی پیغەمبەرەووە صلی الله علیه وسلم تاوەکو هاوێلان و ئنجا تابعین و تابعی تابعین بەسەندەووە باسەدەکات تاوەکو سەردەمی خۆیی، چونکە دەبیئت بزائريت ئەم عيلمە وەک قورئان نەبوو، بەلکو قوناغ بەقوناغ پەرمی سەندوووە وەک دارێک وورده وورده لق و پۆپی زیاتر لێبوووتەووە، چۆن؟

وەک لەسەرەتا نوسینەووەی فەرموووە نەبوو تەنیا لەبەرکردن (حفظ) هەبوو. ئنجا نوسینەووە پەرمی سەند ئنجا (مسند) و (مصنف) و (موطأ) و ئنجا (صحیح) و (سنن)ەکان پەیدا بوون ئەمەش دوو تا سێ سەدەیی خایاند. دواي ئەمانەش ئنجا عیلمی (علل) و (جرح تعدیل) و تایبەت بەزانین و ناسینی پیاوانی حەدیث و پەیدا بوو. ئنجا پەرسەندنی (تحقیقات) و (تخریجات) و (تصحیح) و (تضیف)، واتە هیئەدە وورده

1- خەلهف : زانایانی شوێنکەوتەیی مەنەجی سەلهف لە ئەثری صحیح رحمە الله

۱ رواہ مسلم وصحیحہ

له دواى هاوه لان پيگه يان پيداوه و تا پيگه دانيان به جائيز دانا له گه ل هه نديک جياوازي.

له کتبي (تقييد العلم) ي (خطيب البغدادى) دا ها تووه:

له "عطاء بن يسار" , له "أبي سعيد الخدري", ده ليت: استأذنت رسول الله ﷺ, أن يأذن لي أن أكتب الحديث, فلم يأذن لي وقال البخاري: فأبى أن يأذن لي.

واته "أبي سعيد الخدري" ده ليت داوام کرد فهرمووده بنوسمه وه, به لام پيگه ي پينه دام.

له هه مان کتبي "خطيب البغدادى":

عن أبي هريرة، قال: خرج علينا رسول الله ﷺ، ونحن نكتب الأحاديث، فقال: ما هذا الذي تكتبون؟ قلنا: أحاديث سمعناها منك. قال: أكتابا غير كتاب الله تريدون؟ ما أضل الأمم من قبلكم الا ما اكتبوا من الكتب مع كتاب الله. قال أبو هريرة فقلت: أنتحدث عنك يا رسول الله؟ قال: نعم، تحدثوا عني ولا حرج فمن كذب علي متعمدا فليتبوا مقعده من النار.

واته رسول الله ﷺ پوژيک هات و ئيمه ش فهرمووده مان دنووسييه وه فهرمووى: نه وه چيه ده ينوسنه وه؟ گوتمان نه وه فهرموودانه ي له تووه

گویمان لیووه. فەرمووی: ئایا کتییکی جگە لەقورئانتان دەوێت؟ هیچ شتیک گەلانی پیش ئیوی گومرا نەکردوووە تەنیا ئەووە نەبیی کتییی تریان جگە لە کتییی اللەش دەنوسییهووە. ئەبوهرپرە دەلیت، ئایا لە تۆووە شت نەگیرینەووە. فەرمووی: بیگیرنەووە هیچ کیشە نییە و هەریەک درۆ بەدەمی مندا بکات با جیگە ی لەتێو ئاگر خوش بکات.

ئەمە لە بەشەکانی دواتر وردتر و زیاتر پوونی دەکەینەووە پشتیوان بە اللە تعالی.

بەشی سینیەم: سەرەتاکانی زانستی فەرموودە لە کەینەووە دەست پێدەکات؟

لەکاتی ژیانی رسول اللەووە. ئەووی هەیه لەسەر سەرەتاکانی ئەم عیلمە، کاتیک رسول اللە ﷺ لەژیاندا بوو ھاووە بەپێزەکان زۆر خۆیان لەووە نەداووە بۆ نوسیئەووی فەرموودەکان، وەک چەندان فەرموودە و ئاثر ھاووون، کەوا نەهی لە نوسیئە فەرموودە کراووە چونکە ترساوون لەگەڵ قورئان تیکەڵ بیی، بەلام ئەم باسە نوسیئە فەرموودە بەموظلەقی نەبوووە، بەلکو لە هەندیک پێوایەتدا ھاوو، وەک لە "صحیح مسلم" و

"صحيح بخارى" دا هاتوو، له سالى فه تحى مهككه دا رسول الله ﷺ وتار
دهدات له باره ي حهرامى شهر و جهنگ له مهككه دا بهوه ي له سهره تاي
خهلق حهرام بووه ته نيا سه عاتيك بو ئه و هه لآكراوه و وهك خوى
ليها توو. ئنجا باس له نه برينى دار و درمخت و گزوگيا و. له كووتايى
يه كيک هه لده ستيت ده ليت: نه ي رسول الله بو مى بنوسن نه ويش
ده فهرمو ويت: (اكتبوا لأبى شاه...).

يان له "صحيح بخارى" وارده، رافع بن خديج: قلت يا رسول الله إنا
نسمع منك أشياء أفنكتبها؟ قال: اكتبوا ولا حرج.

رافع بن خديج" به رسول الله ووت ئيمه هه نديك شتمان له تووه گوى
ليده بيت، ئايا بينوسينه وه فهرمووى بينوسن و هيچ كيشه ي نيه.

واته له قوناغى سهره تاكان به ده گمه ن نه بيت پيگه نه دراوه، به لام
له سهره تاكان واته پيش فه تحى مهككه چونكه ئيسلام به ته واوه تى جيگير
نه بووه، بويه هه نديك هاوه ل داواى بنوسينه وه يان كرد، به لام له ترسى
نه وه ي تيكه ل نه بيت له گه ل قورئان نه هيبان ليكراوه. به لام پيگه ش دراوه
له هه نديك حاله ت به وه ي بينوسنه وه، كه واته نه م عيلمه له كاتى ژيانى
زور لاواز بووه. نه وه ي هه بوو بيت زياتر هيژى له به ركردن بووه، واته
هاوه لان زياتر فهرمووده كانيان حفظ ده كرد وهك له (صحيحين) وارده.

أبي هريرة" الله ليّ رازی بیّت گلهی تهوهی کرد لای رسول الله. فهرمووی یا رسول الله ﷺ من فهرمووده لهبیردهکهه تهویش فهرمانی پیّ دهکات کهوا پهپۆیهک دابنیت و دووعای بۆ دهکات، نّجا دهلیت ههلیگرهوه لهمرپۆوه یهک فهرموودهی لهبیر ناجیتهوه. ههروهها له (تقید العلم)ی (خطیب البغدادی) هاتووه.

عن أبي نضرة، قال: قلنا لأبي سعيد: لو كتبتم لنا، فإننا لا نحفظ، قال: لا نكتبكم ولا نجعلها مصاحف، كان رسول الله ﷺ يحدثنا فنحفظ، فاحفظوا عنا كما كنا نحفظ عن نبيكم.

دهلیت به "أبو سعيد الخدری"مان گوت گهر بۆت نوسیباینهوه، فهرمووی نه بۆتان دنوسمهوه نه دههیلّم بیکه نه پهراو، وهک قورئان رسول الله ﷺ بۆی باسدهکردین و ئیمهش لهبهرمان دهکرد. ئیوه لهبهری بکهن وهک چۆن ئیمه له پیغهمبهرهکهتانهوه لهبهرمان دهکرد.

ههروهها عبد الله بن عمرو بن العاص قال: كنت أكتب كل شيء أسمعه من رسول الله ﷺ أريد حفظه فنهتني قريش، وقالوا تكتب كل شيء سمعته من رسول الله ﷺ ورسول الله ﷺ بشر يتكلم في الغضب

والرضا؟ فامسكت عن الكتاب، فذكرت ذلك لرسول الله ﷺ فأوماً بإصبعه إلى فيه وقال: أكتب فوالذي نفسي بيده ما خرج منه إلا حق.

عبدالله بن عمر " ده لیت: من هه موو شتیکم دهنوسییه وه که له رسول الله ﷺ گویم لی دهبوو ویستم له بهری بکهه. قورپه یش ریگریان کرد، گوئیان نایا هه موو شتیک دهنوسییه وه که گویت لیبووه له رسول الله ﷺ گوئیان خو ئه و مروقه و قسه دهکات لهکاتی تورپه بوون و په زامه ندی. کتیبه کهه گرتنه دهست بو رسول الله ﷺ و باسم کرد فهرمووی به په نجه نیشاره ی کرد و فهرمووی، بینوسه سویند به وه ی گیانمی به دهسته نایه ته دهره وه له ده مم ته نیا حق نه بیټ.

ئهمه تایبتهت بوو به نویسنه وه ی هدیث له ژیانی رسول الله ﷺ که وای لاواز بووه له حاله تی تایبتهت نه بیټ نه نویسراوه. له سه ره تاکان جیاواز بووه و مک له پیش فته تح و دوا ی فته تح.

ههروه‌ها هاتوو "عمر بن الخطاب" رضي الله عنه يه‌ک مانگ ئيستخاره و ئيستشاره‌ی کرد، بۆئەو‌می فه‌رمووده بنوسرێته‌وه، به‌لام گوته‌ی من ويستم چه‌ديت بنوسمه‌وه و بيري قه‌ومانيکم هاته‌وه که پيش ئيوه

ههستاون به نووسينه وه. بۆيه پروويان له كتيبي الله وه رگيپراوه، بۆيه سويند به الله من كتيبي الله كه مه بهستي قورئانه به هيچ نادم و ناگۆرمه وه. هۆكاره كهش ترساني بووه نه وهك خهلك وايان لبييت. گهرنا وته كاني رسول الله يان له سهر چاوان داناوه.

عبدالله بن مسعود" الله ليّ رازی بیت یه کیکه له (سابقین الأولین)
نوسینه وهی پیناخۆش بووه.

أبي برده" دهلیت "أبو موسی" فەرموودهی بۆ دهگیراینهوه، من و خزمهتکارێک ویستمان بینوسینهوه پۆژێک ههندیک فەرموودهی گیرایهوه، ئیمهش ویستمان بینوسینهوه، وایزانی ئیمه دهینوسینهوه. گوتهی ئایا نهوهی له من گویتان لی دهبیته دهینوسنهوه. وتمان بهلی. فەرمووی بیهینن داوای ئاوی کرد و شوشتهوه و گوتهی له ئیمهوه له بهری بکهه ههروهک چۆن ئیمهش له بهرمان کردوه.

بهشیکی تری زۆر له هاوهلان له سههرهتای دواي وهفاتی رسول الله ﷺ نوسینهوهی پیناخۆش بووه، ترساون لهوهی خهڵک مهشغوڵبیت پیوهی و واز له قورئان بیهن.

بهلام تهنا نهت "أبو بکر" و "عمر" و "علی" الله له ههموویان پازی بیت، جار جار نوسینهوهیان پێگه پێداوه و نوسیوه. کهواته تا ئهم سات ئهم عیلمه دهستی پینه کردبوو و په رهی نه سه ندبوو.

بهشی پینجهم :گرنگی و پلهوپایی فیربوونی ئهم عیلامه.

لهم به شه دا تیشک ده خهینه سه ر گرنگی هه وڵدان بو فیربوونی حدیث. له کتیبی (شرف اصحاب الحدیث) ی "خطیب البغدادی" به سه نه د له "عبدالله بن مسعود" و "أنس بن مالك" و "إبن عباس" هیناوهیه تی له باره ی:

عن عبد الله، قال قال رسول الله ﷺ: (من حفظ على أمتي أربعين حديثًا، ينفعهم الله بها، قيل له: ادخل من أي أبواب الجنة شئت)

عن أنس، قال: قال رسول الله ﷺ: (من حفظ على أمتي أربعين حديثًا من أمر دينهم، بعثه الله يوم القيامة فقيها عالما).

عن ابن عباس، قال: قال رسول الله ﷺ: (من حفظ على أمتي أربعين حديثًا في السنة كنت له شفيعا يوم القيامة).

کۆکراوه ی هه رسی پړیوایه ته که نه وه یه رسول الله ﷺ ده فه رموویت هه ریه ک له ئومه ته که م چل فه رمووده له به ربکات له نه مر ی دین. نه وا له هه ر ده رگایه ک بیه ویت ده چیت به هه شته وه، یان من بو ی ده بمه تکاکار له قیامه ت یان به زانا و تیگه یشتوو ی دین زیندوو ده کریته وه.

تیمامی "نووی" له موقه دیمه ی کتبی (أربعون نووی) دا ده لیت له باره ی ئەم فەرمووده یه:

أما بَعْدُ: فقد رُوِيَ عَنْ عَلِيٍّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ، وَعَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ، وَمُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ، وَأَبِي الدَّرْدَاءِ، وَابْنِ عُمَرَ، وَابْنِ عَبَّاسٍ، وَأَنْسِ بْنِ مَالِكٍ، وَأَبِي هُرَيْرَةَ، وَأَبِي سَعِيدٍ الْخَدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ مِنْ طُرُقٍ كَثِيرَاتٍ بِرَوَايَاتٍ مُتَنَوِّعَاتٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: (مَنْ حَفِظَ عَلَى أُمَّتِي أَرْبَعِينَ حَدِيثًا مِنْ أَمْرِ دِينِهَا بَعَثَهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِي زُمْرَةِ الْفُقَهَاءِ وَالْعُلَمَاءِ)¹.

وفي رواية: (بَعَثَهُ اللَّهُ فَاقِيَهَا عَالِمًا).

وفي رواية أبي الدرداء: (وَكُنْتُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ شَافِعًا وَشَهِيدًا).

وفي رواية ابن مسعود: (قِيلَ لَهُ: ادْخُلْ مِنْ أَيِّ أَبْوَابِ الْجَنَّةِ شِئْتَ).

وفي رواية ابن عمر: (كُتِبَ فِي زُمْرَةِ الْعُلَمَاءِ وَخُشِرَ فِي الشُّهَدَاءِ).

کهوا له چه ندان هاوه لى به پریز پریوايه تکراره وهک "علي بن أبي طالب"، و"عبد الله بن مسعود"، و"معاذ بن جبل"، و"أبي الدرداء"، و"ابن عمر"، و"ابن عباس"، و"أنس بن مالك"، و"أبي هريرة"، و"أبي سعيد الخدري" رضي الله عنهم، هه ریهک چل فەرمووده له به ربکات له ئەمری دیندا

زیندووده کریتیه وه له گهڵ کۆمهڵی زانا و تیگه‌یشتوان یان وهک زانا یان
 من دهبمه تکاکار بۆی یان پیتی ده‌لێن له‌هه‌ر دهرگایه‌ک ده‌ته‌وێت بچۆ
 ژووره‌وه. ده‌شلێت زانایان کۆکن له‌سه‌ر ئه‌وه‌ی فه‌رمووده‌یه‌کی لاوازه،
 گه‌رچی به‌پڕیگای زۆر جیاواز هاتووه، به‌لام له‌به‌رئه‌وه‌ی له‌ (فضائلی
 اعمال) ه و ده‌لێت زانایان کۆکن که‌وا فه‌رمووده‌ی لاواز له‌ (فضائلی
 اعمال) کاری پێ ده‌کریت که‌واته‌ گرنگی خۆیی هه‌یه.

فه‌رمووده‌ی رسول الله ﷺ که‌ له‌ "بخاری" دا هاتووه (لیبلغ الشاهد
 الغائب). واته‌ ئه‌وانه‌ی ئاماده‌ن بیگه‌یه‌نن به‌وانه‌ی لیڤه‌ نین به‌واتای تر
 ئه‌م عیلمه‌ بگوازنه‌وه له‌ ئیوه‌ بۆ چینی دوا‌ی خۆتان.

به‌شش شه‌شهم: چهند چینیکی ئاماژه‌ بۆکراو له‌
فه‌رمووده‌کاندا.

۱. وه‌صیه‌تی پێعه‌مه‌به‌ر.

۲. غوربا.

۳. ۷۳ فرقه‌ کین؟

له درپژیهی باسی زانستی فهرمووده که به شیوهی جیاواز و ساده باسی ده کهم باسی چهند چیتیک ده کهم بزانی کین؟

۱. وه صیه تی رسول الله ﷺ:

له "سنن ابن ماجه" دا هاتووه له "أبی سعید" وه رضی الله عنه. سیأتیکم أقوامٌ يطلبون العلمَ فإذا رأيتُموهم فقولوا لهم مرحبًا مرحبًا بوصیة رسول الله ﷺ واقتنوهُم قلتُ للحکم ما اقتنوهُم قال علموهم. واته کاتیک دیت کهوا کوومه لانتیک دین بو فیربوونی عیلم، بیان بلین به خیرین، به خیرین بو وه صیه تی رسول الله ﷺ و (اقتنوهُم) واته فیریان بکهن.

له کتیبی (شرف أصحاب الحديث) ی "خطیب البغدادی" دا هاتووه، به سه نه دیک له "أبی سعید الخدری" رضی الله عنه، کاتیک گه نجیکی بدیبايه له مه جلیسیک، پی ده گوت به خیریت بو وه صیه. رسول الله ﷺ وه صیه تی بو نیمه کردووه ریزتان بگرین له کوپ و نجا فیرتان بکهین، چونکه نیوه شویتگره وهی نیمه و نه هلی فهرموودهی دواي نیمه ن.

حدثنا أبو هارون العبدی، عن أبي سعيد الخدري، أنه كان إذا رأى الشباب قال: مرحبا بوصية رسول الله ﷺ، أوصانا رسول الله ﷺ أن نوسع لكم في المجلس، وأن تفهمكم الحديث. فإنكم خلوفنا، وأهل الحديث بعدنا.

که واته فیربوونی عیلم و فهرمووده یه کیکه له وهسیه ته کانی رسول الله که داوای له هاوه لانی کردووه پیزیان بگرن و فیریان بکهن که دواتر وای لیّهات له پۆژه لّات (مشرق) و پۆژئاوا (مغرب) چیتیکی زۆر به رهو ئەم وهسیه ته به پیکه وتن.

۲. غرباء.

ئهو فهرمووده یه ی که به شیکی زۆر له پیشه وایانی ئوممهت له چه ندان هاوه ل و به چه ندان شیوه ی جیاواز هاوووه وهک "مسلم" و خاوه ن (سنن) هکان.

إن الإسلام بدء غریب وسیعود غریب فطوبی للغرباء.

واته ئیسلام به غه ربیی و نامۆیی سه ریه ه لّدا و به نامۆی و غه ربیش ده گه پیته وه له پریوایه تیکدا ده لّیت (قیل ومن غرباء).

فهرمووی ئەوانەى سونته‌تى من زیتدووده‌که‌نه‌وه و هه‌ندیک ده‌لێن
(أصحاب الحديث) ن وه‌ک له (شرف أصحاب الحديث) دا هاتووه.

٣. (٧٣) فیرقه.

یه‌کیکی تر له‌و فهرموودانه‌ى که هاتووه به‌ چه‌ندان شیوه‌ى جیاواز
له‌باره‌ى ئەوه‌ى ئووممه‌تى ئیسلام ده‌بیته‌ چه‌فتاو سێ فیرقه له‌م چه‌فتاو
سێیه‌ ته‌نیا یه‌کیکی رزگاری بووه.

کۆکراوه‌ى ریواته‌کان به‌م شیوه‌ن یه‌هود واته‌ جووله‌که‌ دابه‌ش بووه
چه‌فتاو یه‌ک فیرقه. نه‌صارا واته‌ گاور دابه‌ش بوون بۆ چه‌فتاو دوو فیرقه
و ئووممه‌تى من ده‌بیته‌ چه‌فتاو سێ فیرقه هه‌ر هه‌موویان بۆ نیو ناگرن.
ته‌نها یه‌ک کۆمه‌له‌ى رزگاری بووه له‌ ناگر که پێیان ده‌لێن کۆمه‌له‌ى
رزگاربوو (فرقه الناجیه). له‌ریوایه‌تیک ده‌لێت گوتمان کێن؟ فهرمووی
(الجماعه).

له‌ریوایه‌تى تر پێیان گوت کێن، فهرمووی ئیوه‌ن ئەى شویته‌که‌وتوانی
سونه‌ت یان چه‌دیث. "خطیبی بغدادی" ش به‌ سه‌نه‌د له‌ ئیمامی "احمد" ه‌وه
له‌باره‌ى ئەم کۆمه‌له‌ رزگاربووه له‌ وه‌لام ده‌لێت گه‌ر "أصحاب الحديث"
نه‌بن ئەى کێن!

حدثني عبد الله بن أحمد بن علي السوذرجاني بأصبهان، قال سمعت
- عبد الله بن أبي القاسم، يقول سمعت أحمد بن محمد بن روه، يقول:
حدثنا إبراهيم بن محمد بن الحسن، قال: حدثت عن أحمد بن حنبل،
وذكر، حديث النبي ﷺ: (تفرق الأمة على نيف وسبعين فرقة، كلها في
النار إلا فرقة). فقال: إن لم يكونوا أصحاب الحديث، فلا أدري من هم.
(شرف أصحاب الحديث للخطيب البغدادي).

تَنجا (أصحاب الحديث) تَهوانهَن كه ههَوَلَي فَيَرَبوونِي تَهَم عيلمه
دهدَهَن و تَهَم سوننهتانه زيندوودهكهنهوه كه مردوون.

تَهَم ته عريفانه به موطلَّه قِي نيين، به لَكو استثنائي تَيّدايه، واته
به شَيوَه ي گشتي نيين، به لَكو فراوان تریش ده بَيّت، به لَام لَهَم فه رموودانه
بۆمان دهردهكهوَيّت طه لَه بِي علوم الحديث چهند گه وره و پَر تَه جره.

به شش حصوتهم: ئايا طائيفه ي (منصوره) كيند؟

لَهَم زانسته له تايبه تمه ندي و گرنگي تَهَم عيلمه يَن مِن، بۆيه تَهَم قهول
و به شانه باس ده كه م تابزانرَيّت عيلمَيّكي چهنده. مه زن و پَر تَه جره تَهَم
فه رمووده ي كه به چهندان ريواتهت و له چهندان هاوه لَي به رَيّزوه

ریوایه تکراره به صحیحیش، بهم له فزانه و ئەم فەرمووده من دابهشی
دوو چینی ده کهم چونکه له فز و ریوایه کان واهاتوون.
۱. ئەهلی علم و حدیث.

قال رسول الله ﷺ: (لا تزال طائفة من أمة طاهرين على الحق).

(لا تزال طائفة من أمة متصورين على الحق).

(لابصرهم من حدلهم) و له زۆرینهی ریوایه ته کان ده ئیت: (حتى قيام
الساعة يان تقوم الساعة).

له به که میان به شیکی زۆری له پیشه وایانی گهره ی نووممهت وهک:

- إمامی أحمد بن حنبل
- إمام بخاری
- ابن مبارك
- علی بن المدینی
- یزید بن هارون و چه ندان زانای تر ده ئین مه به ست پتی ئەهلی
عیلم و هه دیته و هه ندیکیان وهک (أحمد بن حنبل) و (یزید بن
هارون) ده ئین گهر ئەوان نه بن نازانین کین؟^۱

^۱ سەرچاوه: (شرف أصحاب الحديث) لـ "مطلب الهدای"

۲. ئەهلی جیهاد و مجاهیدان.

له چه ند ریوایه تیکی تریش به مشیوانه هاتوون (لازال) یان (ترال
طائفة من أمة یقاتلون) و له ریوایه تیکی ده فەرمووئیت: (حتى یقاتل احراهم
الدجال).

- رسول الله ﷺ ده فەرموئ بهردهوام ده سته بهک له ئوممه ته کهم ده چه یگی و کوشنار ده کهن
له سه ر حق له ناویان دیارن نا یوژی قیامهت. لا تزال طائفة من امة یقاتلون علی الحق
ظاهرين الی یوم القامة. (صحیح مسلم: ۲۷۴)
- إمامی أحمد کوری جه نهل له عه قیده کهیدا ده فەرموئیت: ههروه ها جیهاد بهردهوامه
هه ره له وکاته ی الله تعالی محمدی ناردوو ﷺ هه تا کو کۆت ده سته که دژی ده حه
ده یگی، خراپه ی خراپه کارێک هه یج ریانیکیان پێ ناگه یه نیت. (طبقات الحابله ۲/۲۹۵)

دووه میان (قتال، یقاتلون، مجاهدون، مجاهدان).

له به شیکې تری ریوایه ته کان فهرمووده کان وشه ی (قتال-یقاتلون)
(لاتزال طائفة من أمة یقاتلون علی الحق).

که واته به شیکې تری فهرمووده که تایبه ته به (جیهاد فی سبیل الله
تعالی). به ئی بیگومان به کیک له گه وره ترین کار دواى ئیمان تیکووشانه
له پیئاو الله دا.

چه ند فهرمووده یه که له سهر جیهاد و گرنگیه که ی له "صحیح بخاری" له
کتیبی (المغازی):

۱- له "ابن مسعود" رضی الله عنه ده ئیت پرسیارم کرد له رسول الله
که چی کاریک چاکترینه؟ فهرمووی: نوپژ له کاتی خوئی. وتم دواى
نه و فهرمووی چاکه ی دایک و باوک دواتر فهرمووی (جیهاد فی
سبیل الله).

© ابن عدی رحمه الله به سه نه دی ئوئی له أحمد بن حنبل ده گپرنه وه که ووتوو یه تی: گوئی
بیستی سفیان بن عوینه بووم ده یووت: گهر خیلانان بیکه وپ له شیکدا نه واه سه پری
نه هلی جیهاد بکه بران نه واه له سه رچین، چونکه الله تعالی فهرموویه تی واندین خهدوا فیما
له دینهم سبیل واتا نه وانه ی له پیئاو ئیمه جیهاد نه که ن پینمایان نه که ن بو پنگاهمان .
(الكامل فی ضعفاء الرجال 1-185)
(سورة العنکبوت-69)

© شیخ الإسلام ابن تیمیه به پښت به ستی به نه ثری سه له ف ده فرموئی: ههر بویه ئیمام
عبدالله بن المبارک و احمد بن حنبل و جگه له وانبش و و و و واه: گهر خه لکی خیلانان
تیکه وپ له شیکدا نه واه سه پری سه نگه رنسه ک بکه بران له سه ر چس له م شنه دا ،
چونکه حق له گل نه واندانه ، چونکه الله ده فهرمووی و اندین خهدوا فیما له دینهم سبیل
واتا نه وانه ی له پیئاو ئیمه جیهاد نه که ن پینمایان نه که ن بو پنگاهمان. (مجموع الفتاوی 28 / 442)

قال شیخ الإسلام ابن تیمیه رحمه الله تعالی: "ولهذا کان الجهاد موجبا للهداية الخلق هب محبة بلوای العلم ثما دل علیه قوله تعالی: یقاتلون جاهدوا
فیما له دینهم سبیلنا" العنکبوت، 69 فتعل لمن جاهد فیما هدایة جمیع سبیل الخلق. ولهذا قال // الامام عبد الله بن المبارک و // احمد بن حنبل
و غیرهما: إذا اختلف الناس هب شایع فاعطوا ما علیهم أهل الثغر فإن الحق معهم لأن الله یقول: [یقاتلون جاهدوا فیما له دینهم سبیلنا] العنکبوت 69"

۲- له فہرموودہ یہ کی تر له "أبی ہریرہ" دہلّیت:

یہ کیّک پرسپاری له رسول اللہ ﷺ کرد کاریکم پیّ بلیّ وەک جیہاد بیّت؟ فہرمووی: نییہ و نایدۆزیہ وە. ئنجا فہرمووی: ئایا تۆ دہتوانیت کاتیّک موحاہید دہچیّتہ دەرەوہ بچیّتہ مزگەوت نوێژ بکەیت دانەنیشیت و بەرۆژوو بیت نەیشکیّتیت گوتی جا کیّ ئەمە دہتوانیت؟

۳- له فہرموودہ یہ کی تر له "ئەبی سعید" وە رضی اللہ عنہ، دہلّیت بە رسول اللہ گوترا کیّ باشتیرینی خەلکە؟ فہرمووی: ئیمانداریک بەمالّ و نەفسی تیّبکوّشیّت له پیناو اللہ و دواتر ئیمانداریک لەدۆلّیک له دۆلّەکان لەخوا دەرستیّت و خەلک لەشەری دوورە.

فہرموودە گەلّیک زۆرە لەسەر پلە ی جیہاد و موحاہیدان، بەلام ئەمە کافییہ. کەواتە بەپیّ ئەم فہرموودانە کۆمەلّی براوہ و سەرکەوتوو لەدوو چین و دوو کۆمەلّ زیاتر نین و نابن.

۱. ئەھلی عیلم و فہرموودەن و علوم شەری بەگشتی.

۲. موحاہید فی سبیل اللہ.

بۆیہ خۆت بەراوردبکە بزانی کامیانت تیدا ھەیہ بەراستی گەرنا لەئیمانەت بترسە.

واته ته حقیقی موحه ققین و موحه دثین له سه ر ئه م عیلمه له وه دایه، ئایا
(فعل) ه وه ک رسول الله کاریکی کردییت یان هاوه لان کاتیکی
فه رمووده یه ک ږیوایه ت ده که ن ده ئین رأیت رسول الله ﷺ (یفعل ذلك).
یان (ئه قوال) ی بیټ، (قال رسول الله) یان (أن رسول الله قال) یان

(سمعت رسول الله ﷺ يقول). یان له (أحوال)، واته حال که ئەمه په یوه سته به خودی رسول الله وه ﷺ، وهک لایه نی خه لقی دروستکراوی و خولقی سیفه تی نمونه "أنس بن مالك" ده فهرموویت (کان رسول الله أحسن الناس وأجود الناس). یان سیفه تی جوانی و بالای دریژی و کۆرتی یان توپه بوون و پیکه نینی ئەمانه هه مووی (أحواله).

۲. علمی حدیث درایه.

ئەم عیلمه له بارودۆخی پاوی فهرمووده ده کۆلیتته وه، ئایا قبوله یان په دکراره ته وه؟ کئ ریوایه تی کردووه؟ له کوپوه؟ بۆنمونه له "ترمزی"، ئنجا له یه کیکی تر دواتر یه کیکی تر که قبولکراو نییه یان په دکراره فهرمووده کانی ئەمه شیان دونیایه ک رپچکه و لقی لی ده بیته وه دهیان مه رجی هه یه و زانایان دهیان کتیبیان له سهر نویوووه له سهر ناسینی پیاوانی فهرمووده (رجال الحديث). سودی چیه؟

سوده که ی زانیی ئەومه دوا ی لی کۆلینه وه، ئایا قبولکراوه یان نا چونکه حوکمی شهرعی له سهر بنیاتده نریت، واته ده بیته دین، بۆیه ئەم عیلمه هیته ورده. زانایان هه ریه کیکیان چوبیته نیوی تا مردن به ده گمه ن نه بیته دهرنه هاتوووه و زۆر به وردی لیان کۆلیتته وه و له نیوان هه زاران فهرمووده، زانای وا هه بووه یه ک فهرمووده ی ریوایه تکردوووه.

بەشەرت نۆیەم: باشتەرتین چینهکانی ئوممەت (طبقات صحابه و تابعین).

لەم بەشەدا کورتەیهک لە دابەشکاری چینهکان و گەڕانگەیان دەخەینەڕوو پشتیوان بە اللە. زانایان لە سەلەف و خەلەف گەڕانگەیان داوێ بەم بەسە، ئەویش (طبقات) بەهۆی ئەم فەرموودانەوێ کە بە سەحیحی هاتوون.

عن ابن مسعود رضي الله عنه أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: (خَيْرُ النَّاسِ قَرْنِي، ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ، ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ، ثُمَّ يَجِيءُ أَقْوَامٌ تَسْبِقُ شَهَادَةُ أَحَدِهِمْ يَمِينُهُ، وَيَمِينُهُ شَهَادَتُهُ)!

ئەم فەرموودە بەچەندان ڕیوایەت هاتووێ. لەم فەرموودەیهدا گەڕانگی و پلەو پایەیی سەلەفمان بۆ دەردەکات. ئایا کێن باشتەرتینەکانی ئوممەت کەوا رسول اللە صلى الله عليه وسلم باسیانی کردووێ.

چینی یەکەم: باشتەرتین چینی چینی (صحابه).

هاوێلە بەرێزەکانی کەوا لەخەزمەت رسول اللە بوون و ئەویان بینیووێ، هاوێلان ئەمانەن کەوا پێغەمبەریان بینیووێ و ئیمانیاان پێھێناوێ. بێگومان

ئەمانیش چەندان پلەو پایەیان هەیه، کۆمەڵیک لەیەکیکی تر چاکتر و پلەیان بەرزترە، بەلام لەبەشەکانی تر باسیان دەکەم.

هاوەڵە بەرپۆزەکانی وەک "أبو بکر" و "عمر" و "عثمان" و "علی" و "ابن مسعود" و "عبدالرحمن بن عوف" و دەیانێ تر لە کیبار و گەورەیی صەحابەن.

چینی دووهم: باشتترین چینی ئوممەت (تابعین).

تابع زانایان کۆکن لەووی کە ئەوانەن کە هاوڕێیەتی هاوەڵانیان کردووە، واتە (صحاب أصحاب النبی) هاوەڵی هاوەڵانی پیغەمبەرن. هەروەها هاوەڵانیان بینیوووە و لەخزمەتیاندا بوونە، ئەمانیش پلەو پایەیی هەندیکیان زۆر زیاترە لە هەندیکیان وەک، "إبن المسیب" و "عروە" و "سالم بن عبد الله" و "حسن البصری".

تەنانەت ئەم چینهش چەند چیتیکن، بۆنمۆنە بەوانەیی کەوا أبو بکر و عمریان بینییت پێیان دەڵێن (من كبار التابعین) و ئەوانەیی کەوا هاوەڵانی تریان بینییت وەک، "انس" و "ابن عمر" و "ابن عباس" و هەندیک لە هاوەڵە تەمەن درپۆزەکان پێیان دەڵێن (من صغار التابعی)، هەروەک چۆن ئەم شتە لەتیو هاوەڵانیشتا مەوجودە.

چینی سێیەم: باشتترینی ئوممەت (تابعی تابعین).

ئەم چىنەش ئەوانە دەگرىتەوۈ كەوا چىنى دوومىيان بىنيوۈ، واتە
(صاحب أصحاب النبي) ھاوپى ھاوۈلى ھاوۈلانى رسول اللہ.
وہک "إمامى ئەوزاعى" و "إمام مالك" و "سفيان بن عيينه".

قال النووي رحمه الله:

الصَّحِيحُ أَنَّ قَرْنَهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ : الصَّحَابَةُ، وَالثَّانِي: التَّابِعُونَ، وَالثَّلَاثُ: تَابِعُوهُمْ.^١

وقال الحافظ ابن حجر رحمه الله:

قَوْلُهُ (ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ) أَيِ الْقَرْنِ الَّذِي بَعْدَهُمْ، وَهُمْ التَّابِعُونَ، (ثُمَّ
الَّذِينَ يَلُونَهُمْ) وَهُمْ أَتْبَاعُ التَّابِعِينَ.^٢

ئەم سى چىنە باشتىرىن بەقسەى رسول اللہ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، بۆيە عەقىدە و
تەوھىدتان لەوان وەر بگرن و تا پىتان دەكرىت كىتب و ژياننامەكانيان
بخويىننەوۈ و چاو لەوان بكنە چونكە (خير القرون)ن.

١ انتهى من شرح النووي على مسلم... (١٥/١٦).

٢ انتهى من فتح الباري... (٦/٧).

بەشەر دەیهەم: پلەکانی ھاوہلەن.

باسکردن و ناساندنی چینی ھاوہلەن و پلەوپایەیان بەتایبەت لەبواری
حەدیث گەرنە.

پلە ی ھاوہلەن: زاناکانی سەلەف دەیان کتیبیان لەسەر مەعریفە و
چینەکانی ھاوہلەن نوسیوو. ھەریەکە و بەجۆرێک باسیکردوو و
چینەکانی دیاریکردوو، بەلام ھەموویان مۆتەفیقن لەم پلەبەندیانە.

١- **چینی یەکەم:** ئەوانە ی سەرەتا لەمەکە موسلمان بوون، وەک لە
پیاو "أبو بکر" و لەگەنج "علی" اللہ لێیان رازی بێت و "خەدیجە" ی
خیزانی و چەند دانەیکی تر کە لە پلە بەرزەکانن پێیان دەوترێت
(سابقون الأولون).

٢- **چینی دووەم:** موھاجیرانی حەبەشەیی وەک "جعفر بن ابی طالب"
و ھاوہشیوکانیان یەکیکن لەپلە بەرزەکان.

٣- **چینی پەیمانی (عقبە ی یەکەم)** یەکیکن لە پلە بەرزەکانی ھاوہلەنی
ئیسلام.

٤- **چینی موھاجیرانی بەرەو مدینە** دوای دەعوە و بانگەوازی مەککە.

٥- **ئەھلی بدری گەورە.**

٦- **ئەھلی (ئوحد) و ئەھلی بەیعە ی رضوان.**

بۆیه کاتیگ زاناکانی تاریخ له پێناسهی هاوهلاند دهڵێن، بۆنمونه "ابن مسعود" الله لێی رازی بێت، دهڵێن (من السابقين الأولين) و (أحد عشره المبشره) (بهدری) و چهندان پلهی بهرزی تر یان تهنیا (بهدری) یان دهڵێن تههلی بهیعهی رضوان، بۆ؟

چونکه ئەمانه الله له دنیادا له ههموویان رازی بووه و پله و پایهی ئیجگار گهورهیان ههیه. ههروهها لهبارهی ژمارهی هاوهلان بۆچوونی جیاوازی ههیه. ههندیک دهڵێن سهدهزار و ههندیک دهڵێن سهدهووبیست ههزار.

له هاوهله ههیه بهرزهکانی عیلمی حهدیث یان فهرمووده:

- ۱- ئەبو هریره رضی الله عنه.
- ۲- عبدالله بن عمر بن الخطاب رضی الله عنهما.
- ۳- عبدالله بن عباس رضی الله عنهما.
- ۴- أنس بن مالك الأنصاری رضی الله عنه.
- ۵- عائشة بنت أبی بكر و أم المؤمنین و زوج النبی ﷺ.
- ۶- جابر بن عبدالله الأنصاری رضی الله عنهما.
- ۷- أبو سعيد الخدری رضی الله عنه.
- ۸- عبدالله بن عمرو بن العاص رضی الله عنه.

ئەمانە لە پێشی پێشەوێن لە فەرمووده نەك پلە. بۆیە چەندان هاوێلی
سابقین و (بەدری) و پلە بەرزەكان هەن كەوا بەدەگمەن نەبیّت جگە لە
ئەهلی نەناسراون، كەچی هاوێڵێکی وەك "أبو هريره" لە (خیبر)
موسڵمان بوو. بەدەگمەن نەبیّت گەر نا هەموو كەس دەیناسیّت.

بەشش یانزەهێم: (محدث) و پلەكانی چین؟

لەم بەشەدا پێناسە ی (محدث) و پلەكانیان و كۆن و چوین. زاناكان بۆ
ئەم عیلمە و ئەوانە ی خەریكین چەند پلە یەکیان داناوە بەمشۆمە ی:

١. المحدث:

ئەو كەسە یە كەوا خەریکی عیلمی حەدیثە و شارەزایە بە (جرح و تعدیل
و سند) و هەزاران فەرمووده ی لەبەرە بەسەند.

٢. الحافظ:

ئەم كەسە یە بەشیك لە زاناكان دەلێن دەبیّت سەد هەزار فەرمووده ی
بەسەند و مەتن لەبەر بیّت و شارەزابیّت بە عیلمی حەدیث و (جرح و
تعدیل) وەك حافظ "ابن حجر" یان "ابن كثیر".

٣. الحاكم:

ئەو کەسە یە کەوا خەریکی عیلمی حەدیثە هەندیک لە زانایان دەلێن دەبیّت حەوت سەد هەزار و هەندیک دەلێن سێ سەد هەزار فەرموودهی و راجع وایە یە کەم بیّت لە بەربیّت بەسەنەد و بە مەتن و شارەزای (جرح و تعدیل) بیّت بە هەموو بەشەکانیەوه وەک حاکم "نيسابوری" و "أبو داود سجستانی".

٤. أمير المؤمنين:

ئەمە بەرزترین پلە ی ئەم عیلمە یە و کۆتا پلە یە لەم عیلمە لەسەر ووه هەموویانە وە یە بەجۆریک حافظی هەموو سەنەد و مەتنەکانە گەر پرسیاریان لێکرد لە فەرمووده یە ک وتی ئەم بیستوو واته فەرمووده نییە. وەک ئەو تاقیکردنە وە ی بۆ ئیمامی "بخاری" یان کرد کاتیک دەیان سەنەد و مەتنیان تێکەڵ کرد و لە مەجلیسیکی گەورەدا تاقییان کردووه، لەسەرەتادا گوتی هیچم نەبیستوو، ئنجا هەر فەرمووده و سەنەد و مەتن و پراویەکی گەیانده وە بە یە ک. وەک ئیمامی "شعبه بن حجاج" و "سفيان الثوري" و "يحيى بن سعيد القطان" و ئیمامی "أحمد" و ئیمامی "بخاری". ئەم عیلمە هێندە وردە لە نێو هەر بەشیکی چەندان عیلمی تری وردی لێ دەبیّته وە.

بەشەرەت دوانزەم: فوقەهای حدیث لە ھاوولان و سەرەتای نووسین حدیث و کوتای ھااتن.

لەم بەشەدا دەمەوێت پوختەیهک لەچەند باسیکدا باسبکەم بەکورتی و داوەشی دەکەمە سێ خاڵ یان سێ بەش.

یهکەم: فوقەها و پێشەوایانی حدیث لە ھاوولان لەژمارە پێواپەتکردنی فەرموودەدا.

بێگومان ھاوولان ژمارەیان گەلێک زۆر بوو دەیان ھەزار ھاوول بوونە، بەلام ئەتیویاندا ھەندیکیان تاییەتن بەھۆی زۆری گێرانەووی فەرموودە لە رسول اللہ ﷺ. زانایان بەمشێوەیە تەرتیبیان کردوو.

۱. أبی ھریرە رضی اللہ عنہ.

ئەم ھاوولە لەبەر زترین پلەی پێواپەتکردن داوە. لەفەرموودەدا هیچ ھاوولێکی تر ھێندە نەم فەرموودە نەگێراوەتەو ژمارە فەرموودەکانی دەگاتە زیاتر لە پێنج ھەزار و سێ سەد فەرموودە. سەرەرای ئەوێ تەنھا چوار ساڵ ھاوولێتی پێغەمبەری کردوو سبحان اللہ.

۲. عبد اللہ بن عمر بن الخطاب.

هاوهلی به پیز ابن عمر له دواي نه بو هريره زورتريں فهرمووده ی
ړیوايه تکر دووه که يه کيک بووه له هاوهله بچووکه کان به شداري خه نده قی
کردووه ته مه نی پانزه سال بووه له ئوحد به هو ی بچووکيه وه ړيگایان
پينه دا. ژماره ی نه فهرموودانه ی که گيړاويه ته وه ده گاته زیاتر له دوو
هه زار و شش سهد فهرمووده.

۳. انس بن مالك الأنصاري.

خادمی رسول الله دواي ابن عمر زورتريں فهرمووده ی گيړاوته وه که
ده گاته دوو هه زار و دوو سهد و هه شتا و شش سهد فهرمووده.

۴. أم المؤمنين عائشة بنت أبي بكر رضی الله عنها.

به شيک له عيلمی نه نوممه ته لای نه م نافرته يه. دايکمان عائشه
زورينه ی هاوهله گوره کانی نوممه ت ده چوونه لای پرسياريان ليده کرد.
ژماره ی فهرمووده کانی ده گاته دوو هه زار و دوو سهد و ده فهرمووده.

۵. عبد الله بن عباس رضی الله عنهما.

موفه سير و فوقه ها و موحه ديثی نوممه ته دواي دايکمان عائشه.
زورتريں فهرمووده ی گيړاوته وه ده گاته هه زار و شش سهد فهرمووده.

۶. جابر بن عبد الله الأنصاري رضی الله عنهما.

ژماره‌ی فهرمووده‌کانی ده‌گاته هه‌زار و پینج سه‌ده فهرمووده.

٧. أبو سعيد الخدري رضي الله عنه.

زیاتر له هه‌زار و سێ سه‌ده فهرمووده‌ی له‌به‌ربوو.

٨. عبدالله بن مسعود رضي الله عنه.

هه‌شت سه‌ده و هه‌شتا فهرمووده‌ی له‌به‌ربوو.

٩. عبدالله بن عمر بن العاص.

حه‌وت سه‌ده فهرمووده‌ی له‌به‌ربوو.

دووهم: سه‌ره‌تای ده‌رچوونی نویسنی (صحیح و مسنده‌کان).

بیگومان دوا‌ی وه‌فاتی نبی، پیشتر با‌سم‌کرد هاوه‌لان زۆر گرنگیان به‌م با‌سه‌ نه‌دا به‌هۆی قورئانه‌وه، دوا‌ی قو‌ناغیک "عمر بن عبدالعزیز" داوا‌ی نویسنه‌وه‌ی فهرمووده‌کانی رسول الله‌ی کرد، چونکه پێی وابوو گه‌رنا ئه‌م عیلمه‌ وونده‌بیئت و نامینییت. بۆ نمونه، له‌چینی یه‌که‌می تابعی هیچ (مسند و مصنف) یک نییه‌ وه‌ک، "سعيد بن المسيب" یان "حسن البصري" یان "سالم بن عبدالله" یان "عروه بن الزبير" هه‌تا دوا‌ی چه‌ندان پیشه‌وا‌ی هه‌ره‌ گه‌وره‌ی تر، به‌لکو ئه‌وه‌ی هه‌بووه‌ هی‌زی حفظ و له‌به‌رکردن‌یان بووه. به‌لام دوا‌ی جیلی "ابن شهاب الزهري"، ئنجا ده‌ستی پیکرد وه‌ک (مسندی

نعیم بن حماد) دواتر یان (موطأ مالك بن أنس) إمام دار الهجرة که باسم کردوووه. دواتر (مسند إمام أحمد) و (مسند اسحاق بن راهويه) و دواتر صحيح دهرچوو. يه کهم کتیبی (صحيح إمام بخاری) يه که هه موو سه نه د و مه تنی راستی تیدایه، هه رچه نه د (موطأ) سه ده يه ک وهک "بخاری" بوو، به لام هه موو مهرجه کانی تیدانه بوو.

دواتر (صحيح مسلم بن الحجاج)، نجا (سنن أبو داود) و (سنن ترمذی) و (إبن ماجه) و هاوشیوه کانیان. نه مه گه وره ترين سه ده ی زیړینی نویسن و دهرچوونی سه حیح و موسه نه ده کان بوو که تا نه مړوش بوونه حوجه ی دین.

به شش سیانزه يه م: (معرضه أقسام الحديث) زانینس به شش کانس (علوم الحديث).

ده مه ویت کورته يه ک له سهر نه م عيلمه باس بکه م که چی کاتیک په ره ی سه نه د و کئ يه که م کتیبی له سهر نویوووه. نه م عيلمه تایبه ته به به شه کانی زانستی فهرمووده و (صحيح) و (ضعيف) و (حسن) و (مرفوع) و (موقوف) و (مقطوع) و (مرسل) و (معضل) و (منقطع) و (شاذ) و

(معلل) و (المضطرب) و (الموضوع) و (مشهور) و (عزيز) و (غريب) و الخ، دهیان جوړه.

سهره تاي نوسيني ئەم عيلمه وهك "حافظ ابن حجر" له (النزهه) ده لئيت يه كه م كه س كه وا كتيبي له سهر ئەم عيلمه نوسي "قاضي أبو محمد الرامهرمزي" بوو به ناوي (المحدث الفاضل)، به لام زور به ووردي نه پيكا بوو. دواتر "حاكم أبو عبدالله النيسابوري" كتيبي دانا له سهر ي به ناوي (معرفة علوم الحديث)، دواتر "ابو نعيم الأصبهاني" ئينجا دواتر "حافظ خطيب البغدادي" كتيبيكي زور وورد و پووختي نوسي به ناوي (الكفاية)، ههروهها له ئاداب و ئوسول قوتابيش به ناوي (الجامع الآداب الشيخ والسامع) كه "ابو بكر الخطيب" نوسي.

ئنج دواي ئەم قوناغه "قاضي عياض" كتيبيكي دانا به ناوي (الإلماع)، دواتر "حافظ ابن صلاح الشهرزوري" كتيبيكي زور به سوودي دانا له سهر ناساندني ئەم عيلمه كه زور كاريگه ر بوو و تا ئەمپروش كه مه شهوره به موقه ديمه "ابن صلاح"، انتهى..

پاشان دواتر چه ندان كتيبي تر دانران وهك (اختصار علوم الحديث ابن كثير) كه ئەميش پوخته ي موقه ديمه ي "ابن صلاح" بوو. ههروهها (نخبة الفكري ابن الحجر العسقلاني) كه دواتر شهرحي كرد به ناو نيشاني (نزهه النظر) و (تدريب الروي للسيوطي) و (فتح المغيث للسخاوي)..

ئەمە كورتەيەك بوو لە مېژووی ئەم عیلمە. لە حەدېث و ئەقسامەكان
يان جۆرەكان زۆرن بەپێی (كتاب و مصنفات) ھەيە چلی باسکردوو،
ھەيە پەنجە، ھەيە شەست. بەمشێوەيە زياد و كەم ھەندێكيان پەيوەنديان
بە مەتنی فەرموودە ھەيە، واتە ناوەرۆك و ھەندێكيان پەيوەنديان بە
سەنەدی فەرموودە ھەيە، واتە حاڵی راوی ڕیوايەتکاری فەرموودە
پشتیوان بە اللە كورتەيەك لە ھەندێك لەم بەش و جۆرانە باس دەكەین
بەكورتی و بەنمۆنەو. دەروازەيەك بۆ ناوەرۆكي باسەكە بەنمۆنە.

دواي باسکردنی مېژوو و دیوی دەرەووی ئەم عیلمە ووردە، دەمەوێت
بەكورتی كەمێك بچینە قولایی ئەم عیلمە. پێشوتر ئاماژەم پێداوە ئەم
زانستە دابەشی دوو چين دەبێت كە پێی دەلێن (درايە) و (روايە). كە
دێینە سەر درايە (عیلمی درايە) لە زانستی فەرموودە، لەنێو خودی ئەم
عیلمە چەندان عیلمی تری قولی لێدەبێتەو. ئەم عیلمە لە چۆنیەتی
تەعاملكردن لە سەنەد و مەتن و جۆرەكاني صحیح و ضعیف و ھەروەھا
لە راوی ڕیوايەتکاری فەرموودەش دەكۆلێتەو بۆنمۆنە:

یەكەم جۆری حەدېث پێی دەلێن (صحیح).

بێگومان صحیح چەندان شروطي تایبەتی ھەيە كە دەبێت ھەبێت لەم
فەرموودەيەدا. بۆنمۆنە، لەم فەرموودە دەكۆلێنەو بزانی چۆنە چۆن
نێیە.

حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، حَدَّثَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: قُرِضَتِ الصَّلَاةُ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ هَاجَرَ النَّبِيُّ ﷺ، فَقُرِضَتْ أَرْبَعًا، وَتُرِكَتْ صَلَاةُ السَّفَرِ عَلَى الْأُولَى.

ئەم فەرمووده (صحیحه) لەزۆرینهی (سنن و مسند) هەکان هەیه و ئیمامی "بخاری" و ئیمامی "مسلم" یان کردوو.

مەرجی یەکهەمی فەرمووده لە (صحیح) دەبیّت سەنەد (متصل) بیّت واتە کاتیگ گوتوو یەتی:

(حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، حَدَّثَنَا مَعْمَرٌ) ئەمە (متصل) ه، هیچ پچرانیگ پرووینە داو، کە واتە مەرجی یەکهەمی لێها توووە تەدی. ئنجا دەبیّت مەرجی دوو هەمی تێدا هەبیّت کە ئەمیش نابیّت

١- (شاذ) بیّت.

٢- (معلل) عیلهی هەبیّت.

ئەم دوو مەرجە پەيوەندی بە سەنەد نییه، بەلکو پەيوەندی بە ناوەرپۆک، واتە مەتنەو هەیه کە فەرزیوونی نوێژە نابیّت شار بیّت، واتە ناوەرپۆک نابیّت پێچەوانە ی فەرمووده ی تر بیّت. بۆ نمونە، فەرمووده مان هەیه دەفەرمووئیت: (نهى عن الصيام إذا انتصف الشعبان) أحمد و أبی داود و ترمزی پێوا یەتیان کردوو سەنەدی مقبوله، بەلام

فهرمووده‌ی ترمان هه‌یه ده‌فهرمووئیت: (لاتقدموا رمضان بصوم يوم أو يومين إلا رجل يصوم صوما فليصمه). بخاری و مسلم ڤیوایه‌تیان کردووو. ئیستا له‌فهرمووده‌ی یه‌که‌م جائیز نییه، به‌لام له‌فهرمووده‌ی دووهم له‌نیوه‌ی شه‌عبان جائیزه، که‌واته دووهم مقبوله یه‌که‌م شازه. هه‌روه‌ها نابیت عیله‌ی هه‌بیّت. واته مه‌تن و ناوه‌پۆکی فهرمووده‌که عیله‌ی قاده‌ی هه‌بیّت، واته بۆنمونه فهرمووده‌یه‌ک نه‌فی شتیک بکات یه‌کیکی تر ئیثبات، چونکه ناوه‌پۆک ده‌گۆڤئیت.

مه‌رجی چواره‌م ده‌بیّت ڤاوی ئەم که‌سانه‌ی فهرمووده‌یان نه‌قل کردووو (عدل) و (ظابط) بن، واته چۆن؟ بۆنمونه (حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، حَدَّثَنَا مَعْمَرٌ ، عَنِ الزُّهْرِيِّ ، عَنْ عُرْوَةَ ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا). ئەمه سه‌نه‌دی فهرمووده‌یه کۆ ڤاوین؟ "عروه بن الزبیر" ئنجا "ابن شهاب الزهري" ئنجا "معمر" ئنجا "يزيد بن زريع" ئنجا "مسدد" ئنجا "بخاری".

واته "بخاری" له "مسدد" هوه نه‌قلی کردووو که ثیقه‌یه و متمانه‌پیکراوه. "مسدد" له "يزيد بن زريع" هوه نه‌قلی کردووو، ئەمیش ده‌بیّت جیئ متمانه‌بیّت. ئنجا "ابن زريع" له "معمر". ئنجا "معمر" له "ابن شهاب الزهري" هوه وه‌ریگرتووو که عه‌دڵن. واته مستقیم بوونه له‌سه‌ر دین

نه گۆر ابن. نابیت فاسق بن چونکه فاسق خه بهری لیوه رناگیریت. قال الله:
(إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا)^١

ههروهه ده بیت راوی ناو سه ند حافظی به هیژیبت، نابیت نسیانی
هه بیت واته شتی له بیرنه چیتته وه. وهک زانراوه له سه ره تا نوسین نه بووه،
به لکو هیژی له بهرکردن کاتیک (طالب العلم) له مه جلیسی عیلم بووه ئەم
فه رموودانه ی له ده می شیخ ده رچوون به سه نه د و مه تن هه مووی حفظ
کردووه. که واته کاتیک فه رمووده یه ک بۆت دانراوه و نوسراوه (صحیح)
ته واه بهم هه موو ته دقیق و ته حقیقه دا هاتووه به سه لامه تی، چونکه
سه له ف زۆر ترساون له م فه رمووده، (من کذب علی متعمدا فلیتبوأ مقعد
من النار). یان (من حدث بحديث يرى أنه كذب فهو أحد من الكاذبين).
رسول الله ده فه رموویت: (إن کذب علی لیس ککذب علی أحد...).

ئنجای دوا ی (صحیح)، (حسن) دیت و زانایان پریان جیاوازه. هه ندیک
کردوو یانه (حسن لذاته) و (حسن لغيره)، به لام باشتترین ناساندن بۆ
فه رمووده ی (حسن) نه وه یه که سه رجه م مه رجه کانی (صحیح) ی تیدایه،
به لام له (ظبط) خفیفه، واته هیژی له بهرکردن و له گه ل که میک نسیان،
واته بیرچوونه وه. ئنجای دوا ی (حسن)، (ضعیف) دیت که واه چه ندان جوړ

و شىۋازى ھەيە (ضعيف) پېچەوانەي (صحيح) و (حسن)ە، واتە ئەگەر مەرجەكانى (صحيح) و (حسن)ى تېدا مەوجود نەبوو لاواز دەيىت.

ئەمەي سەرەوۈ كورتەيەكە بوو بە نموونەي زىندوو لەسەر ھەندىك لەجۆر و مەرجەكانى (صحيح) زياتر بۆئەوۈي بزائن ئەم عىلمە چەندە وورده، بۆيە خال بەخال ناچمە سەر جۆرەكان كە دەيان جۆر فەرموودەمان ھەيە، چونكە ئەوۈي پىويست بىت لەسەرتان ئەوۈيە چۆن ھەولى بەدەست ھىتانى دەدەن.

بۆنمونه عىلمى (علل) يان (جرح و تعديل) ئەم عىلمە خۆي لە خۆيدا بەحرىكە كە لە حال و ناساندنى راوى فەرموودەكان دەكۆلىتەوۈ. زانايان زۆر گرنگيان پىداوۈ كاتىك ناوى "على ابن المدينى" بىت طالب العلم دەزانىت واتە عالمى عىلمى (علل) چونكە ئىمامى ئەم عىلمە بوو يان "دار قطنى" و دەيان كىتب و مەجەلداتى زۆر گەورە دانراوۈ لەسەر ناساندن و زانىنى حالى راوى. بۆنمونه، (تهذيب الكمالى مزى) كە بىست و چوار مۇجەلەدە تايىبەتە بەناساندن يان (تهذيب التهذيب). بەلام ئىمە الحمدللە ئەم ئەرکەمان لەسەر سووككراوۈ ئەمىش بە شەونخونى و كۆلنەدانى سەدان سالى ەي زانايان، واتە ھەزار سالى بەردەوام تەحقيقات كراوۈ تا ئەمىرۆ كەوا ەك بلىين ئىمە لەسەر سفرەي نامادەيىن، بەلام ھەر ھەولى بۆ نادەين.

بەشەرەت چۆرە دەيەم: ناساندنە چەند جۆرە کەس تر لە جۆرەکانی حەدیت.

لەم بەشەدا چەند جۆرە کەس لە جۆرەکانی حەدیت دەناسین بە کورتی کە پێویستە ئەمانیش:

١. مرفوع.

واتە بەرزبوونەوه لەرووی زمانەوانیدا (لغوی)، واتە زمانەوانی شتێک بەرزبێتەوه. ئنجا ئێمە لە مەعریفەتی حەدێش، بۆیە بەو فەرمودانە دەوترێت (مرفوع) کە لەسەنەد دەگاتە رسول الله ﷺ، وەک ئەم نمونە ی خوارەوه.

حَدَّثَنَا يَسْرَةُ بْنُ صَفْوَانَ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَدَّادٍ، عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: مَا سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ جَمَعَ أَبْوِيَهُ لِأَحَدٍ إِلَّا لِسَعْدِ بْنِ مَالِكٍ!

ئەم جۆرە سەنەدە پێی دەلێن (مرفوع) ئەمە بە کورتی.

٢. موقوف.

واتە ڤاوەستان ڤاوەستا و لە (علوم الحديث) بەو جوۆره سەنەدانە دەوتریٔ ڤاوەستاو یان (موقوف) کە لە صەحابی ڤادەووستیٔ، واتە سەندەکە لە "بخاری" یەووە تا ڤەرەگاتە "أبو هريره" یان "أنس یان ابن عمر"، وەک ئەم نمونە ی خوارەووە:

وَقَالَ لِي خَلِيفَةُ : حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسٍ، عَنْ أَبِي طَلْحَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: كُنْتُ فِيمَنْ تَفَشَّاهُ النُّعَاسُ يَوْمَ أُحُدٍ، حَتَّى سَقَطَ سَيْفِي مِنْ يَدِي مِرَارًا؛ يَسْقُطُ وَأَخْذُهُ، وَيَسْقُطُ فَأَخْذُهُ .

ئەمە (موقوفی) ڤی دەلێن لە "أبی طلحة" وەستاووە. بەلام لەچەند حالەتیٔک (موقوف) حوکمی (مرفوع) وەرەگریٔ یان ڤاستەوخۆ بەرز دەبیٔتەووە ئەمانیش لەو حالەتانە ی کە هاوێٔک قسە لەبارە ی بایە غەیبیەکان وەک (فتن و ملاحم) و نیشانەکان بکات ئەمە ڤاستەوخۆ حوکمی (مرفوعە)، واتە دەدریٔتە ڤال ڤیغەمبەر، بۆ؟ چونکە مسائیلی غەیبە، صەحابە چۆن غەیبیان زانیوووە، گەر رسول الله ڤی نەگوتبن و حالەتیٔکی تر و مەسائیلانە ی کە مەجالی ئیجتەهادی لە دین تیٔدانییە. بۆنمونه، هاوێٔک (قول) ٔک (فعل) ٔک بکات. لەدیندا کە مەجالی (اجتەهادی) تیٔدا نەبیٔت حوکمی مەرفوعە چونکە هاوێٔک بەرێزەکانی ئوممەت کە (خیر القرون) بوون، چون شتیٔک دەکەن زیاد بیٔت یان کەم بیٔت لەدیندا، والله أعلم.

(مقطوع) پچران، پچراو:

ئەمەشیان لە (علوم الحدیث) بەم سەنەدانە دەوتریت کەوا لە تابەین
 ڕاوەستت نەگات بەهاوەلان وەک لە "حسن البصری"، یان "سعيد بن
 المسيب" یان "عروه بن زبير" یان "سالم بن عبدالله" بەمشێوەیە ئەمە
 جیاوازه لەگەڵ (منقطع)، چونکە (منقطع) پچران لەسەنەدە، بەلام
 ئەمەیان نەخێر وەک ئەم نمونە، صحیح مسلم. مقدمة:

حَدَّثَنَا حَسَنُ بْنُ الرَّبِيعِ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ أَيُّوبَ، وَهَشَّامٍ، عَنْ
 مُحَمَّدٍ، وَحَدَّثَنَا، عَنْ هِشَامٍ قَالَ: وَحَدَّثَنَا مَخْلَدُ بْنُ حُسَيْنٍ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ
 مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ قَالَ: إِنَّ هَذَا الْعِلْمَ دِينٌ، فَانْظُرُوا عَمَّنْ تَأْخُذُونَ دِينَكُمْ.

(منقطع) پچران لەسەنەد:

ئەم پچرانەش دەکریت لەسەرەتا بیټ یان لەناوەراست یان لەکوټای
 بیټ و زانایان دابەشی چەند جووریان کردوو. ئەگەر پچرانی سەنەد
 لەسەرەتاوە بوو ئەوا پێی دەلێن (معلق). ئەگەر پچران لەکوټای سەنەدی
 راوی ڕیواوەت کاری فەرمووده بیټ پێی دەوتریت (المرسل).

ئەگەر بیټو پچران لەسەنەد بە دوو پیاو یان راوی بیټ پێی دەوتریت
 (المعضل) لە تەعریفی (المعضل) کە بەشێکە لە (منقطع) کە پچرانی دوو

پاوی لەسەنەد بەدوای یەك نەك بەجیاواز. ئەمانە لە جوۆرەکانی
 فەرموودەى لاوازن و لاوازترینیان (المعضل)، چونکە دوو پاوی لێچراوە.
 ئەوێ گرنگ بێت تیشک بخەنەسەرى دوای (صحیح) و (حسن) و
 (ضعیف) دێت و فەرموودەى لاواز دەیان جوۆرى هەیه و (ضعیف جدا)
 هەیه و فەرموودەى (الموضوع) واتە هەلبەستراو (منکر). بەلام ئێمە
 الحمد لله بە فەضلى الله لەم کێشە و لەم ماندووبوونە پزگاکارمان بوو
 ئێمە لەسەر سفرەى حازرین، واتە پێویست ناکات جگە لە کەسى عالم
 یان موحەدث بێت ئەم شتانە بەووردی هەموو بزانتیت دیاریکراوە کام
 فەرموودە لاوازه کامیان (صحیح) کامیان (حسن). تەنانەت پێمان
 ووتراوە جوۆرى ضەفەکەى چیه و چۆنە و بۆچییه والله الحمد والمنه.

بەشەنە پاتزەیهەم: دوو بابەتێ گرنگ لە عیلمى فەرموودە.

لەم بەشەدا دوو عیلم یان دوو باسى زۆر گرنگ باس دەکەین بەکورتى
 کە زۆر گرنگن.

۱. زانستى (ناسخ و منسوخ) لە حەدیث.

۲. (إسناد) یان سەنەدى فەرموودە.

۱. زانستی (ناسخ و منسوخ) له حەدیث.

(ناسخ الحدیث) منسوخه، چۆن له علومى قورئان ئەم عیلمه گرنه بوو به ههمان شیوه له حەدیث ئاوا گرنه چونكه سەدان فەرمووده مان ههیه كهوا نه سخ بوو تهوه حوكمیان، بۆ ؟ چونكه بۆ كاتیكى دیاریكراو بوو زانایان له سه له ف و خه له ف زۆر گرنگیان پێداوه.

چەندان فەرمووده ی نێو (صحیحین) واتە "بخاری" و "مسلم" هەن كهوا نه سخ بوو تهوه، بۆ نمونه له بوارهكانى (طهارة و صلاة و غسل الميت و ومسائيله فقهيه كاني ترده) له سه ره تاي ئیسلام جوړیك بوون، دواتر له نیوه راست جوړیكى تر، واتا له كووتایى هه موو شتیك ثابت بوون وهك الله ده فەرموویت **(اليوم اكملت لكم دينكم)**

بۆ نمونه له سه ره تا له نوێژدا گهر سه لام بکرایه یان کاری پێویست وه لامي ده درایه وه. دواتر جیگیربوو به هیچ شیوه یه ك وه لام و قسه له نوێژدا ناکریت. یان له باره ی به رۆژوو بوونی (عاشورا) فەرزیبوو، دواتر "عائیشه ی" دایکمان الله لێی رازی بیته ده لیت: دواى فەرزیبوونی رۆژوو

پێغه مبه ر ﷺ پێی فەرمووین كى ده یه ویت پێ بیته و نه وه ی پێش نه بیته ئاساییه واته موخه یرکران. یان (غسل) ی ژن و میرد تا ئەم کاته

بوو که تاو ببینرایه، به لّام "ئه بو هریره" ده لّیت پیمانی فهرموو (فان جهدها بین شعبها الأربع فقد وجب الغسل).

له سه ره تای ئیسلام مه سائیه کان جوړیک و دواتر جوړیکی تر بوون و ئه م عیلمه ش هه مووی به ستر او ته وه به (حفظ)، واته هیزی له به رکردن چونکه سه دان فهرمووده ن ده بیّت هه موویان له به ربکریّت و ئه گهر یه ک ئه م عیلمه ی نه زانیّت فتوای لیوه رناگیریّت به قه ولی هاوه لانی وهک (امام علی و ابن عباس الله) لیان رازی بیّت.

٢. (إسناد) یان سه نه دی فهرمووده.

سه نه دی فهرمووده خوی له و که سانه ده بیتیته وه که وا فهرمووده یان نه قلّ کردوو. سبحان الله ده یان مهرجی زور قورس دانراون بوّ قبولکردنی فهرمووده، به لّام سه نه د له سه ره تا وهک "محمد بن سیرین" ده لّیت له (مقدمه صحیح مسلم):

عَنِ ابْنِ سِيرِينَ قَالَ : لَمْ يَكُونُوا يَسْأَلُونَ عَنِ الْإِسْنَادِ، فَلَمَّا وَقَعَتِ الْفِتْنَةُ، قَالُوا : سَمُّوا لَنَا رِجَالَكُمْ، فَيُنْظَرُ إِلَى أَهْلِ السُّنَّةِ فَيُؤْخَذُ حَدِيثُهُمْ، وَيُنْظَرُ إِلَى أَهْلِ الْبِدْعِ فَلَا يُؤْخَذُ حَدِيثُهُمْ.

واته له سه ره تا پرسیار ده رباره ی سه نه د نه ده کرا، به لّام کاتیک فیتنه روویدا ئنجا پرسیارکراو ناوه که یان دیارکراوه. سه یر ده کرا گهر له سه ر

سونه بوایه لی وهرده گه رنا له نه هلی بیدع بوایه پرهز ده کرا و قبول نه ده کرا.

ههروه ها "دبسان" له (مقدمه صحیح مسلم):

عَنْ مِسْعَرٍ ، قَالَ : سَمِعْتُ سَعْدَ بْنَ إِبْرَاهِيمَ يَقُولُ : لَا يُحَدِّثُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ إِلَّا التُّقَاتُ.

"إبراهيم" یش ده لیت واته فهرمووده قبول ناکریت له رسول الله ﷺ ته نیا ده بیئت جیگای متمانه و باوه پیتکراو بیئت بو نه مهش ده یان مه رجیان داناوه.

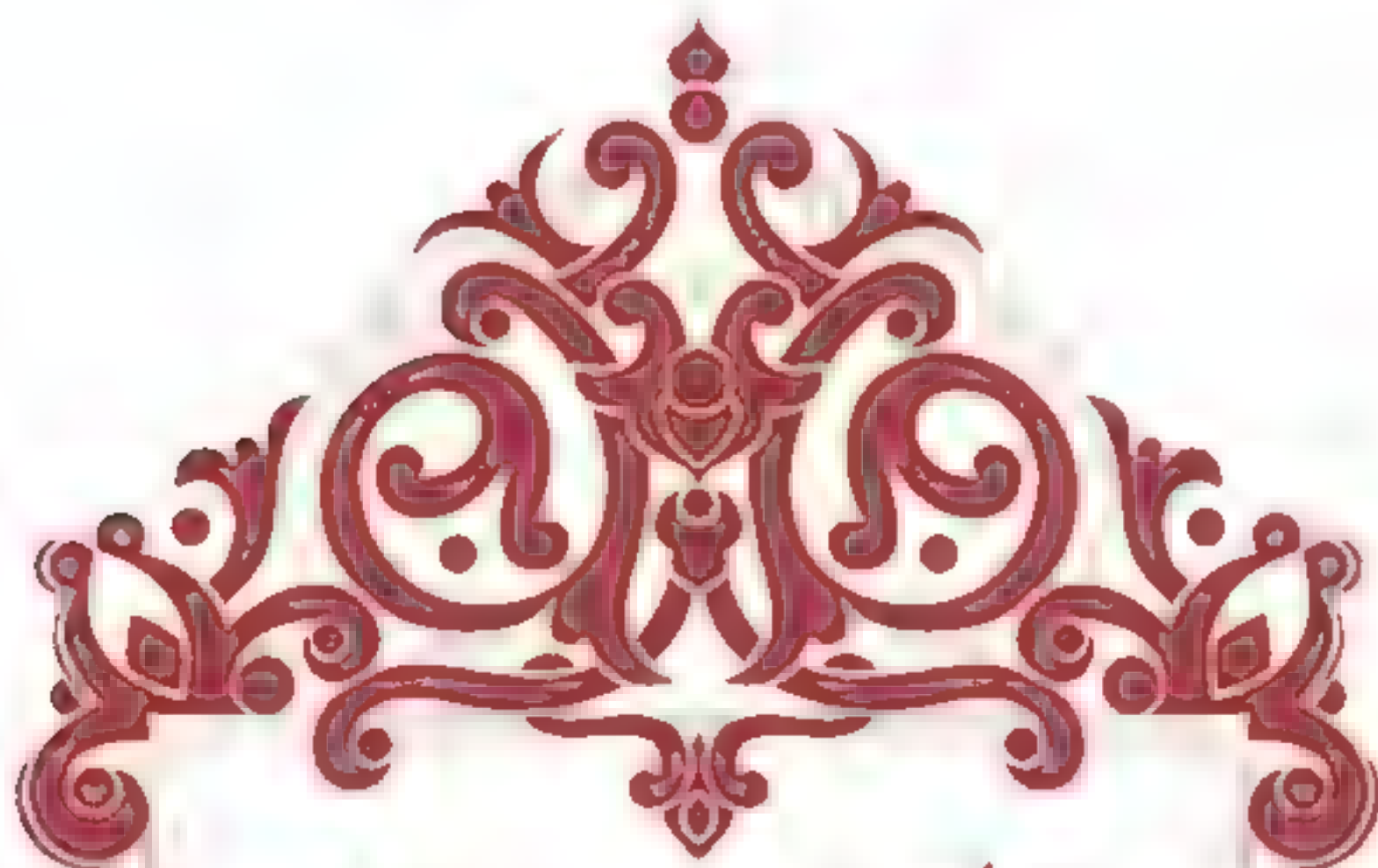
ههروه ها عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ قَالَ : إِنَّ هَذَا الْعِلْمَ دِينٌ ، فَانْظُرُوا عَمَّنْ تَأْخُذُونَ دِينَكُمْ.

واته نه م عیلمه مه به ست فهرمووده یه که دینه بویه ده لیت بزانی له کی وهرده گرن.

دواتر وورده وورده په ره ی سه ند ئنجا علمی (علل) و (جرح و تعدیل) گه شه ی سه ند که تایبه ته به ناسینی (رجالی حدیث) که نه مه شیان عیلمیکی تایبه ت و سه ربه خو و وورده. ئنجا زور گرنگه له عیلمی هه دیتدا کاتی خو ی سه له ف به ماوه ی چه نها مانگ و به ماندوو بوونی زور ده گه ران

تا له (اسنادی) فهرمووده دلتیابن، بهلام تئمه الحمد لله تهم
ماندووو بوونه مان له سهر نه ماوه ته نیا له بهرکردنی ناوهمکان نه بیټ ولله
الحمد.

پاکستان شریعت

اسلامی احکامات کی روشنی میں

کتاب و سنت کی روشنی میں

پیشکش

بہندی دووہم: سہرچاوہکانی حدیث و باسکردنی کتیب و ژبانی بہشیک لہ پیشہوایان.

پیشہکر:

مہصدهر یان سہرچاوہکانی سونہ واتہ فہرموودہ لای ٹیمہ واتہ
موسلمان دوو جوڑی باوہر پیکراوہ، یہکہمیان پیی دہلّین (کتب الستہ) یہ،
دووہمیان (کتب التسعہ) یہ.

۱. (کتب الستہ)

بریتین لہمانہی خوارہوہ:

صحیح بخاری

صحیح مسلم

سنن أبی داود

سنن ترمزی

سنن ابن ماجہ

سنن النسائی

۲. (کتب التسعہ)

بریتین ئەمانەى خوارەو:

صحیح بخاری

صحیح مسلم

سنن أبى داود

سنن ترمزى

سنن ابن ماجه

سنن النسائى

سنن الدارمى

موطأ إمام مالك

مسند إمام أحمد بن حنبل

ئەمانە سەرچاوەى باوەڕپێکراو سەرەتا و سەرەکیى لای ئەهلى السنە ئەمەش واتای ئەوە نییه (صحیح و سنن و مسندهکانى تر) فەرمانۆش بکړین، وهک (صحیح ابن حبان) و (صحیح ابن خزیمه) و (مسند ابى داود الطیالسى) و (أبو یعلی) و (مصنف عبدالرزاق) و (إبن أبى شیبه) و (معجم الطبرانى صغیر) و (اوسط و کبیر) و (مستدرک حاکم) و (مستدرک على الصحيحین) و (سنن الکبرى والضعف بیهقى) و (شعب الإيمان). بەلام ئەمانە فەرموودهى لاوازى زۆر زیاتر تێدایه.

کتیبی (التسعة بخاری و مسلم) زیاتر له پانزه هزار فهرمووده ده بیټ به تکراره وه. (سنن أبی داود و ترمزی و ابن ماجه و دارمی و موطناً) بیست هزاریک ده بیټ به تکراره وه. (مسند أحمد) نزیکه ی چل هزار فهرمووده ده بیټ، ده هزار ی دوو باره یه. هه موویان کوڅکه ی نه وه زیاتر له هه شتا هزار دهرده چیت، به دوو باره وه له هه موو بواره کان مسائیلی عقیده و نیمان و طهاره و فقهو سه رجهم باسه کانی تری دین له خو دهریت. بویه دوا ی چه ندان ته حقیق و ته دقیق نجا کراوه ته سه رچاوه خو وه نه بیټ خه لک زور هه بن حافظی (کتب التسعة) بیټ. زور به ده گمه ن نه بیټ نییه چونکه گهر سه د هزار زیاتر به سه نه د و مه تنی له بهر بیټ ده گاته پله ی (حفظ) که (حفاظ) برپوا ناکه م هه بیټ نه مړو، والله أعلم.

نجا من دهمه ویت نه م پړگا هه لبرژدردراوانه تان بو دیاری بکه م. هه روه ها باسیان بکه م به پوختی و کورتی.

کتیبه بهناوبانگ و ناسراوهکانه فهرمووده.

یهکهه: صحیح البخاری.

سه رچاوه یه کهه و راسترین و باوه پیتکراوترین کتیب له دیندا دوا ی قورئان به تیکرای زۆرینه ی زۆری زانایانی سه لهف کتیبی (صحیح بخاری) یه که پیویسته گرنگی پی بدریت و بیگومان گرنگی زۆریشی پیدراوه له سه لهف تا خه لهف و تا نه مپۆش.

ئه مهش که میک له ژبانی "بخاری" و (صحیح) هکه ی و هه ندیک تایبه تمه ندی تر.

"أمیر المؤمنین" و (صحیح) هکه ی بناسه.

یه کیک له ریبواره هه ره چاک و ماندوو هکانی ئه م رییه که زۆرینه ی زۆری ده یناسیت و که میک له میژوو هکه ی ده زانییت ئه ویش إمام "أبی عبدالله" محمدی کوری ئیسماعیلی بوخارایه مه شهوره به (إمام بخاری). سالی ۱۹۴ هجری له دایک بووه. ئه م سه ده سه ده ی زیڕینییه و سالی ۲۵۶ هجری وه فاتی کردوو ه. ئه م ئیمامه به ریژه قوتابی "إمام أحمد" و "اسحاق بن راهویه" و چه ندان پیشه وای تر بووه.

وهك خۆی ده‌لێت: "له مه‌جلیسی شیخ اسحاق دانیشبوووه‌ گوتوووه‌تی
گهر یه‌كێك هه‌بوایه‌ سه‌رجه‌م فه‌رموووه‌ صحیحه‌کانی رسول الله ﷺ
كۆکردبایه‌وه‌". هه‌روه‌ها ده‌لێت: "له‌ خه‌ودا رسول الله ﷺ بینوووه‌ به
گه‌سك پێشی پا‌ک‌کردوووه‌ته‌وه‌".

پێشه‌وا‌ی ئوممه‌ت زۆر ماندوو بووه‌ له‌ کۆکردنه‌وه‌ی عیلم و چه‌ندان
قوتابی ناودار له‌ سه‌رده‌ستی پێراگه‌یشتن، له‌وانه‌ "إمامی مسلم بن حجاج"
خاوه‌نی (صحیح) و (ترمزی سنن). عالم و عابد و زاهد و متقی بووه‌
زانایانی سه‌له‌ف و خه‌له‌ف ریزی زۆریان لێناوه‌ و به‌پێشه‌وا‌ی خۆیان
داناوه‌.

هه‌روه‌ها نازناوی (أمیر المؤمنین) ی له‌ هه‌دیث پێدراوه‌. ئەمه‌ش
به‌رزترین پله‌ی ئەم عیلمه‌یه‌ که له‌ تاریخی ئیسلام و فه‌رموووه‌ چه‌ند
که‌سیکی که‌م گه‌یشتوون به‌م پله‌یه‌. ئەم پله‌یه‌ بۆ که‌سیکه‌ له‌ لوتکه‌ی حفظ
دابێت و عالم بێت به‌ (جرح و تعدیل و سند و متن) و هه‌موو شتێک
له‌سه‌ر فه‌رموووه‌.

وه‌ک زۆرینه‌ی پێشه‌وا‌یانی تر چه‌دان شار و وولات گه‌راون. بۆ
فێربوونی عیلم چوووه‌ بۆ مه‌دینه‌ و شام و مه‌ککه‌ و کوفه‌ و به‌سره‌ و میسر
چه‌ندان شوینی تر. ته‌رکی‌ز بخه‌نه‌ سه‌ر ئەم کاره‌ی زانایان ئەوان دوور

له پرووی پر عیزه تیان سواآیان بۆ فیربوونی عیلم کردوو، که چی ئیمه
عیلم له پێشمانه به دواى جههل و نه زانییهوه ویلین!!

صحیح بخاری:

که ناوی (الجامع المسند الصحيح المختصر من أمور رسول الله ﷺ
وسننه وأيامه) بووه. ئیمامی "نووی" ده لێت زانایان کۆکن که راسترین
کتیب دواى قورئان ئەم کتیبه یه. زانایانی سه له ف و خه له ف و مه شریق
و مه غریب زۆرینه ی زۆریان موته فیقن له سه ر نه وه ی راسترین و
پاکترین کتیب دواى قورئان (صحیح بخاری) یه.

ئیمامی "بخاری" هه ندیک ده لێن له شه ش سه د و هه ندیک ده لێن له
حه وت سه د هه زار فه رمووده ئەم کتیبه ی داناوه. وه ک خۆی ده لێت وازم
له چه نده ها فه رمووده ی سه حیح هی ناوه واته له راست راستری داناوه.
ماوه ی دانانی ئەم کتیبه (شانزه) سالی خایاندوو. سبحان الله ته مه نیکه.
ئەم کتیبه پر نرخه بۆته تیری سه ر دلی دوژمنانی دین، سه دان سالا تا
ئێستاش دژه ئیسلام و دین فره وشه کان به دواى (نقد) واته په خنه و
سووککردنی ئەم کتیبه وه ن به لام نه یان توانیوه.

یه کیك له خۆشیهکانی ئەم کتیبه کاتیك ده گهیت به فه رمووده یه ک زۆر
به جوهد و به هه زه وه ده یخوینی و له به ری ده کهیت چونکه گومانته له

پاست و تەواوەتی نییه. چەدان شەرحیشی بۆ کراوە، چاکترین و باشتَرینیان (فتح الباری) کە حافظ شیخ "ابن حجر العسقلانی" نوسیویەتی.

بەپۆستیک نە وەسفی ئیمام بوخاری دەکرێت نە صەحیحەکە ی، بەلام تەنها بۆزانین تابزانیی سوارچاکانی حدیث کۆ بوون و چیان کردوو و چۆن ئەم عیلمەیان هێناوە.

دوو تایبەتمەندی گرینگ لە (صحیح بخاری).

تایبەتمەندی یەکەم:

یەکیک لە تایبەتمەندییەکانی (صحیح البخاری) کە لەزۆرینە ی صەحیح و سونەنەکاندا نییه ئەوەیە کاتیکی لەبابیک دەچیتە ژوورە لە دەیان کتیب و بابی ترمەو دێیتە دەرەو، واتە دەرگات لێداناخریت، بەلکو ئیمامی بەرێز (أمیر المؤمنین) وایکردوو لەهەر بابیک کە لە دەرگاتدا و چوویتە ژوورەو دەیان دەرگایی تری بۆ کردوویتەو. بەلام ئەم تایبەتمەندییە لە (صحیح مسلم)دا نییه، کاتیکی لە بابیک دەچیتە ژوورەو بەدەگمەن نەبێت ناتوانیت بێیتە دەرەو واتە دەرگات لێدادهخریت.

تایبەتمەندی دووەم:

له پښتاي عيلمه وه تښده گهيت يه كيک له تايبه تمه ندييه هره نايابه کاني کتبي نالتوني "أبي عبدالله" (صحيح بخاري) نهويه له سهرمتاي هره بابيک پيش داخلووني ته فسيري کردووه، واته پيش چوونه ژووره ووت پيت ده لیت چي هه يه واته "أبي عبدالله" هاتووه له سهرمتاي زورينه ي زوري بابيه کان ده يان فهرمووده و اثر و اقوالی هاوه لان و تابعين دواي نه وانيشي هيناوه به جوړيک له صهحيحدا وجوديان نيه، نه مهش واتاي ژماره ي فهرمووده کان زور زياتر ده کات له ژماره ي نيو خودي صهحيح. هره نه مهش واي کردووه حافظ شيخ "إبن حجر العسقلاني" نه رکي قورستر پيت له شهرح. که وتم له "بخاري" دا هاتووه به چاو سه يربکه ن و به دل وه ري بگرن.

دووهم: صحيح مسلم

سهرچاوه ي دووهمي باوه پيکراو لاي زورينه ي زوري زاناياني سه له ف و خه له ف کتبي (صحيح مسلم) که نه مهش کورته يه ک له ژياني نيمام موسليم و صهحيحه که يه تي.

إمام "المسلم" و (صحيح) ده که ي.

یه کیک له و ناوانه ی زۆرینه ی وهک ناوی خو یان ده یزانن و ده یناسن
إمام المسلم "أبی الحسن مسلم بن حجاج القشیری النیسابوری" له
سالی ۲۰۶ ی هیجری له دایکبووه یه کیکه له پیشه واهه وره کانی ئوممه تی
ئیسلام له حه دیثدا. له ته مه نی منالیدا چوووه ته بهر عیلم وهک کتیه کان
ئاماژهی پێ ده که ن. له ته مه نی دوانزه سالییدا تیکه لی مه جلیسی عیلم
ده بیئت. له سه ره تا له ولاتی خو ی گو ی له دروس و وانه شه رعیه کان
ده گریت، دواتر باوکی به سه فەر ده بیات بو مه که له و ی ناشنای زانایان
زیاتر ده بیئت. نه وه ی گرنگه له میژووی پیشه وایانی سه له ف چه ندان
وولاتیان کردووه له پێناو به ده سته یانی عیلم ئیمامی موسلیمیش وهک
باقی پیشه وایانی تر چوووه بو مه که و عیراق و میسر و شام و چه ندان
ولاتی تر.

شیخ المحدثین عیلمی له زۆریک له پیشه واهه وره کانی ئوممه ت
وه رگرتوووه چونکه نه میس له سه ده ی زیڕین بووه، بۆیه له شیخه کانی "أبی
زرعه" و "إمام أحمد" و "إسحاق بن راهویه" و چه ندان پیشه وای تری
ئوممه ت و یه کیک بووه له هوگرانی أمير المؤمنين شیخ المحدثین "أبی
عبدالله بخاری" بووه، به جوړیک کاتیک إمام ده چیته وه ولات به رده وام
هوگرییه تی و لای نه وه. ته نانه ت کاتیک شیخ الأمه "بخاری" له گه ل یه کیک
له شیخه گه وره کانی نه م کات "محمد بن یحیی" ده بیته ناکوکی، "محمد

بن يحيى" بوخارى مەنە دەكات تاواى لىدیت زۆرىنەى زۆرى هيجرى بوخارى دەكەن. تەنانەت بەم ھۆکارە لەنيسابوو دەردەكریت تەنیا ئىمام موسليم هيجرى ناكات و ھاتووچۆى دەكات. بۆيە "بن يحيى" لە موسليميش تۆرە دەبیت يان دەبیت واز لە بوخارى بىتیت يان نابیت لەمەجليس ئەودا بىت. بۆيە شىخ الحديث و عالم الأمة مەجليس جىدىللىت و ئامادە نىيە واز لە بوخارى بىتیت، بۆيە اللە گەورەترىن فەضلى لەگەڵيان كرد، ئەو كات خەلك وازى لەم دوو ئىمامە ھىنا. ھەزار و دووسەد سائە ھەموو جىھانى ئىسلامى پرويان تىكردوو شىخ المحدثين لە تەمەنى پەنجا و پىنج سائى وەفات دەكات رحمە اللە تعالى رحمە واسعە.

(صحيح مسلم) يان (مسند الصحيح).

إمام موسليم دواى خۆى گەوھەرىكى بۆ بەجىھىشتىن تا مردن قەرزارى دەبين ئەميش كە لاى زۆرىنەى زانايان بە (صحيح مسلم) ناسراو. ئىمامى موسليم دواى ماندوو بوونىكى زۆر كە ماوھى دانانى پانزەسائى بوو تا ئەم كەتابەى دانا ھەموو بوارەكان لەخۆ دەگریت موقەدىمەكەى پارچە ئالتونىكە. ھەر وەك خۆى ئىمام موسليم دەللىت: "لەنىوان سى سەد ھەزار فەرموودە ئەم كەتیبەم داناو و ھەولمداو و ئەوھى (صحيح) بىت تىادا دابىتم. كەتیبى زانايان لە سەلەف و خەلەف

موتەفیقن سەرەپای ھەندێک نەقد و ڕەخنە لێرم و لەوێ بەلام دەلێن
 سییەم راسترین کتێبە دوای قورئان و (صحیح بخاری). صەحیحەکە ی لە
 پەنجاو چوار کتێب پێک دێت، ئەوێ گەرنگە ئیمام موسلیم لە ھێنانی
 فەرموودە یەک ھاتوووە چەند ڕیوایەت بەچەند سەند و لە چەند ھاوہلێک
 لە یەک باب باسکردوووە و زۆرترین سودی لە شیخ المحدثین "بخاری"
 وەرگرتوووە فەرموودەکان بە دووبارەوہ ناگاتە ھەشت ھەزار فەرموودە.

ھۆکاری ئەوێ موسلیم دوای بوخاری دێت ئیمام موسلیم لە ھەندێک
 مەسائیلی (جرح و تعدیل) دا موتەسەھیل ترە واتە ناسانکار ترە، بەلکو
 ئیمام بوخاری توندتر و موتەشەدید ترە. چەندان شەرحیاتیان بۆکراوە و
 باشتترینیان شەرحی "نوویە" بەناوی (منہاج). ئەمە یەکیکە لە کتێبە ھەرە
 گەرنگەکان چەندەھا تەحقیقی بۆکراوە، بۆیە بێخەم بن لە حفظ کردن لێ
 گەرچی ھەندێک نەقد و لاوازکردنیاں بۆکردوووە بەلام دووہم راسترینە.

سییەم: سنن أبی داود

یەکیکی تر لە سەرچاوە گەرنگەکانی سونەت یان ھەدیث "سنن أبی
 داود"ە کە زانایان لە سەلەف و خەلەف پشتگیریاں کردوووە و بەیەکیک

له سه رچاوه كانی هم (كتب الستة) و هميش (كتب التسعة) داده نریت،
بۆيه پيويسته گرنگی پي بدریت.

ئهمهش كورته يهك له ژيانی "ابی داود" و (سنن) كه يه تی. (محدثان)
بناسن ئيمام "ابی داود سجستاني".

سبحان الله كاتيك ژيانی ئهم پيشه وایانه ده خوینی و سهیری حالی
خوت ده كه یت ته نیا ئاره قه ی شهرمه زاری داتده گریت. يه كيك له زانا و
پيشه وایانی حه ديث (صاحب السنن مشهوره سنن أبي داود). ئهم ئيمامه
به ريزه "أبو داود سليمان گوري نه شعث سجستاني" يه. سالی ۲۰۲ كوچی
له دايكبووه و سالی ۲۷۵ هيجری كوچی دوايی كردووه. ئهم ئيمامه به ريزه
قوتابی پيشه وای حه نبه ليه كان "إمام أحمد بن حنبل" بووه و کاریگه ری
ئهو ی له سه ربووه و بهر له وفاتی "إمام أحمد" (سنن) ی پي نيشانداوه.
ئيمامی ئه بو داود ده لیت: " له (۵۰۰۰۰۰) پينج سه د هزار فهرمووده
ئهم سوننه ی داناوه كه ده گاته پينج هزار و نزیکه ی سیسه د فهرمووده.
ده لیت له م پينج هزاره ی كو مکردووه ته وه چوار فهرمووده بو مروف
كافيه يه كيك له وانه:

(إنما الأعمال بالنيات والثاني قوله ﷺ من حسن إسلام المرء تركه ما لا يعنيه والثالث قوله ﷺ لا يكون المؤمن مؤمناً حتى لا يرضى لأخيه إلا ما يرضى لنفسه والرابع قوله ﷺ الحلال بين والحرام بين)."

ئەمەش گەرنگی کتییی ئەر بە عۆن نە وە ویمان بۆ دەرەخات کە بە شیک پیش ئیستا باسم کرد.

سبحان الله پێنج سەد هەزار فەرمووده، لە شوێنیک دەلیت: "لە یەک پۆژدا چل فەرمووده ی لە بەر کردوو". ئەمانە جیلێک بوون الله مێشکی تایبەتی پێ بە خشیبوون.

ههروهها (سنن أبی داوود) بە یەکیک لە حوججەکانی دین لە دواى بوخارى و موسليم دیت و لە (کتب التسع) و (کتب سته) ئەژمارکراوه. قوتابیشی گەلیک زۆربوو لەوانە "ترمزی" و "نسائی" خاوەنی (سنن)ەکان.

ئەوێ دەمەوێت سەرنجتان رابکێشم ئەم پێشەوایانە زۆر ماندوو بوون لە کۆکردنەوێ فەرموودهکانی سەر وەرمان چەندان وولاتیان کردوو، وەک عێراق و شام و میسر و بلاد الحرمین. ئەمەش کورتە یەک لە ژيانى یەکیک لە ئیمامەکانی حەدیث پەحمەتی الله پرژیت بە سەریان.

پوونکردنهوه: ئەوهی من دەمهوئیت ئەمجاره بەشیوهیهکی زۆر جیاواز
باس لە زانستی فەرمووده بکەم لەسەرمتا زانا و پیشه‌وایانی ئەم
پێگایەتان پێ دەناسینم بۆئەوهی بزانی ئەم فەرموودهیهی لە پێشته
چەندە بە زەحمەت و ماندووبوون هاتوووتە بەردەست.

چوارەم: موطاءُ إمام مالک

یەکیک لەسەر چاوه‌کانی تری سونەت یان فەرمووده موعتەمید لای
زانایان کتیبی "موطاءُ إمام مالک" ه که سەرچاوه‌یه‌که لە (کتب التسعه)،
نەک (کتب الستە) واتە دوای بخاری و مسلم و ابی داوود و ترمزی و
نسائی و ابن ماجه دیت، ئەمە کورتەیه‌ک لەناساندنیانە.

(الموطاءُ) سودیک لە باسی (علوم الحديث لطالب العلم) یەکیک لە کتیبە
بەنرخەکانی بواری حەدیث بریتییه لە کتیبی (الموطاءُ) که‌وا پیشه‌وا "أبی
عبدالله مالک بن أنس" نوسیووویه‌تی که یەکیکه لە چوار پیشه‌وای
(مه‌زاهیبی أربع) لە سالی ۹۳ هجری بۆ ۱۷۹ ژیاوه. ناسراوه بە ئیمامی
(دار الهجرة) واتە مه‌دینه.

یەکه‌م زانا بووه هه‌ولیداوه زۆرتەری فەرمووده‌ی (صحیح) نه‌قل بکات
بەجۆریک ماندووبوونیکی زۆری چه‌شت له‌پێتاو عیلم و له‌پێتاو دین. ئەم

کتیبە تا هاتنى (صحيح بخارى) يەكک بوو لە راسترین کتیبەکانى بواری (علوم الحديث) دا بەجۆرێک لە مەجلیسە عیلمییەکانى خوێندن و دیراسەت زۆر پشتی پێ بەستراو بوو، واتە وەک سەرچاوەی دەرسە شەرعییەکانى قوتابى شەرعى دەخوینرا و ئەم کتیبە یەکیکە لە کتیبەکانى (کتب التسعة ی ئەهلى سنه) و لە ئیستاشدا پشست پێ بەستراوە. ژمارەى فەرموودەکانى کە هاتوون لە موطناً ناگاتە سێ هەزار فەرموودە.

إمامى شافعى دەئیت: "هیچ دواى کتابى الله کە قورئانە هێندەى کتابى (موطناً مالك بن انس) بەسوود نییە".

ئەم قەولەى پیش دەرچوونى (صحيح بخارى) بوو چونکە ئىمامى شافعى قوتابى "إمام مالك" بوو و چەند سالتیک نێوانیان هەبوو.

هەروەها إمام بخارى دەئیت: "راسترین سەنەد لە مالك ئنجا "نافع" ئنجا "ابن عمر" و لەئێو (موطناً) دا سەنەدیكى زۆر بەمشێوەیە هاتوون، واتە (صحيحى إسنادى) زۆر تێدایە.

ئەم کتیب و زانایانە بە نوسینى ئاوا بچووک وەسف ناکرێن، بەلام لەبەر پێز و ماندوو بوون و خزمەتیارى بۆ دین پێویست دەکات بناسرێت و بزانیات و ئەمانە زیاتر طالب العلم سوودى لێ دەبینێت و نرخى دەزانیات.

كورتەيەكە پوخت لە ژيانە فوقەها و پيشەوايانە ھەدىث لەنيو ھاوھلاند.

كورتەيەك لە ژيانە (فقھای ھەدىثى ئوممەت).

أبي هريرة (رضي الله عنه)

ھاوھلى بەرپرز أبى ھریرە رضی اللہ عنہ، ئەوھى من دەمەوئیت
سەرنجتان رابکیشم بۆى ئەوھى ھاوھلى بەرپرز أبو ھریرە لە ساتى
فەتھى (خېر) ھاتن خۆى و دایکى و غولامیک خۆى و غلام لە سەرھەتا
موسلمان بوون. ئنجا دواى ئەوھى داواى لە رسول اللہ ﷺ کرد دوعاى
ھىدايەت بۆ دایکى بکات، ئنجا موسلمان بوو. واتە ماوھى نىوان
موسلمان بوونى و وفاتى پىغەمبەر ﷺ تەنیا چوار سالیان بەین بوو،
بەلام بەقەد چواردە سال وابوو کە لە خزمەتى دابیت. ھاوھلى بەرپرزى
وا ھەبوو بیست سال لەخزمەتى دابوو، بەلام وەک ئەم ڤیوايەتى
فەرموودەى نەکردوو. بۆیە ئىمامى بەرپرز زۆرجار دەيووت خەلکى
گلەييم لیدەکەن کە من زۆر فەرموودە لە رسول اللہ ﷺ دەگێرمەوھ دەیان
ووت: بۆچى (مھاجرین و أنصار) وەک ئەم نین!

لیږه دا خه لک چوون بلیی به گومان بوون چونکه دهیان ووت ئه م له کوټایی ته مه نی رسول الله موسلمان بووه، که چی ئه م هه موو فه رموو ده یه ده گیریت هوه، به لام خو ی وه لامی داونه ته وه ده یوت من ئاماده بووم له کاتی ئه وان ئاماده نه بوون و له به رم ده کرد له کاتی که ئه وان بیریان ده چووه و (مهاجرین و أنصار) به هو ی مه شغله تیان.

ئه م هاوه له له پله گه وره گانی نیو هاوه لان نه بوو، چونکه سه حابیش چه ندان پله یان هه یه، له وانه (سابقین الأولین) و ننجا (عقبه) و ننجا (بدر) و تا دوا ی سه له ف له ته عریفی ئه م (إما) ده لئین (من أحفظ الصحابی) نه ک (أفضل).

ئه بو هر پیره به هو ی حرصی یان پی داگری له سه ر فی ربوونی عیلم و حه دیث هی نه ناسرا تا به ده گمه ن کو مه لی موسلمان هه بی ت ئه م هاوه له نه ناسی ت که چی هاوه لی (سابقین الأولین) و (بدری) هه ن زور که م که س ده یان ناسی ت جگه له طالب العلم. زور جار رسول الله که پرسیا ری لی ده کرد ده یفه رموو وام نه ده زانی جگه له تو که سی تر ئه وه م لی بی رسی ت به هو ی پی داگری له فی ربوون و حه دیث.

یه کی ک له و هاوه لانه ی زورترین دوو ژمنی هه یه، چونکه زورترین حه دیثی پاراستووه و بو مانی نه قل کردووه. هه ندیک ده لئین ده گاته پینج هه زار! سبحان الله به هو ی پی داگری و کردنه قوربانی کاته گانی ژیا نی

بۆ طلب العلم. ئىستا بۆتە كۆلەكەي دىن ئەوئەيە بەرزكردنەو و سەلەف دەئىن لەيەك پۆژدا دوانزە ھەزار تەسبيحانى دەکرد.

ئەم ھاوئەلە كاتىك دەچىتە تىو جىھانى ھەدىت ئىجا تىدەگەي چۆن بوو لەئىوان ھەر سى فەرموودەيەك دەئىت: عن أبى هريره الله لىي رازى بىت ئەوئەيە قوتابى كە (خاتم الأنبياء) ماموستات بىت.

لەپلەي يەكەمى ھەموو ھاوئەلانى ئىسلام دىت لە رىوايەتکردنى فەرموودە كە ژمارەي فەرموودەكانى پىنج ھەزار و سىسەدى تىپەپاندووە. لە سالى ۵۹ى ھىجرى كە خۆي دوعاي كرد پىش سالى شەستەكان بمرىت رضى الله عنه.

عبد الله بن عمر بن الخطاب (رضى الله عنهما)

يەككە لە فوقھايانى فەرموودە دواي ئەبوھرپرە زۆرتىن فەرموودەي رىوايەت كردووە كە زىاترە لە دوو ھەزار و شەش سەد فەرموودە. "عبد الله بن عمر بن الخطاب" الله لە خۆي و باوكى رازى بىت يەككە لە ھاوئەلە پلە بەرزەكان تا نەگەپىتەووە ناو ھەدىت قەدرى نازانىت.

له جهنگی (ئوحود) دا ده‌ئیت: پیشانی رسول الله دراوم ﷺ ته‌مه‌نم چوارده سال بوو ریگای پی نه‌دام به‌لام له (خه‌ندمق) ریگای پی‌دام".

ئنجا دواي ته‌مه به‌شداری زۆرینه‌ی زۆری جه‌نگه‌کانی کردوو و هاوه‌لی به‌ریز یه‌کیک بوو له‌وانه‌ی له‌کاتی فیتنه‌کان ته‌رکی هه‌ردوو لای کرد واته ئیمامی "علی" و "معاویه" و داوایان لیکرد که بیعه‌تی پی ده‌ده‌ن و بیته‌ ته‌میری ئیمانداران به‌لام په‌تیکرده‌وه. له‌سالانی هه‌فتای هیجری به‌ده‌ستی هه‌ججاج شه‌هید ده‌کریت. له‌ناو هه‌ر پینج فه‌رمووده یه‌ک ابن عمر الله لی پازیبت هه‌یه. یه‌کیک بوو له‌عالیم و عابیده هه‌ره به‌رزه‌کانی نیو هاوه‌لان والله أعلم. له (صحیحین) وارده رسول الله فه‌رمووی: چاکترین عبد "عبدالله" یه‌ ته‌گه‌ر شه‌و نویژی بکردایه. ئنجا راوی ده‌ئیت له‌وکاته‌وه عبدالله زۆر که‌م شه‌وان ده‌نووست. سبحان الله والله رسول الله راستیکرد که فه‌رمووی: (خیرکم قرنی) باشتترین سه‌ده ته‌وه‌ی ئیستای منه.

أنس بن مالك الأنصاري (رضی عنه)

پشتیوان به الله له‌چهند تیشک ده‌خه‌مه سه‌ر هه‌ندیک له پایه و کۆله‌گه‌ی دین و حدیث نا‌کریت بچیه نیو ته‌م عیلمه وورده و عالم و

فقیهه‌کانی نه‌ناسین هەر له‌هاوه‌لان تا تابعین و دواى ئەوان گەر چى ناکریت دانه به‌دانه باسیان بکریت چونکه ده‌بیٲ بکریتته چهند موجه‌له‌دیک وهک کتیبه‌تاریخیه‌گه‌وره‌کانی سه‌له‌ف و خه‌له‌ف، به‌لام ده‌مه‌ویٲ جیاوازی من ئەوه‌بیٲ له‌گه‌ل پێش خۆم من ئەو ئەرکه‌بکیشم که چهند دانه‌یه‌ک له‌هاوه‌ل و له‌تابعین و له‌چینی دواى ئەوان بناسینین که گرنگه‌بوٲ طالب‌العلم.

"أنس بن مالك الأنصاري" رضی عنه.

ناوی ته‌واو و کنیه‌ی: "أنس بن مالك بن النضر بن ضمضم بن زيد ابن حرام بن جندب بن عامر بن غنم بن عدي بن النجار." "أبو حمزة"، پێی ده‌لێن "أبو ثمامة." الأنصاري النجاري خزمه‌تکاری رسول الله ﷺ و‌صاحبه‌. له‌سالى ۱۰ ی پێش هجرى له‌دايك بووه‌. هاوه‌لى به‌رپز پێی ده‌لێن من (صفار صحابی) وه‌ فه‌رمووده‌ی گێراوه‌ته‌وه‌ له‌م هاوه‌له‌ به‌رپزانه‌:

عَنِ النَّبِيِّ ﷺ عِلْمًا جَمًّا. وَعَنْ: أَبِي بَكْرٍ، وَعُمَرَ، وَعُثْمَانَ، وَمُعَاذٍ، وَأُسَيْدِ بْنِ الْحَضِيرِ، وَأَبِي طَلْحَةَ، وَأُمِّهِ أُمِّ سُلَيْمٍ بِنْتِ مِلْحَانَ، وَخَالَتِهِ أُمُّ حَرَامٍ،

وَزَوْجَهَا عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ، وَأَبِي ذَرٍّ، وَمَالِكِ بْنِ صَعْصَعَةَ، وَأَبِي هُرَيْرَةَ،
وَفَاطِمَةَ النَّبَوِيَّةَ، وَعِدَّةٌ^١.

له رسول الله ﷺ له گهل به شیکي زور له کباری هاوہلان و "خلفاء الراشدين". هاوہلی به ریز "أنس بن مالك" ده لیت، کاتیک رسول الله هاته مه دینه من ته مه نم ده سالان بوو و که وه فاتی ته مه نم بیست سالان بوو و له وکاتیه وه خزمه تی رسول الله م کردووه^٢.

هه روه ها له "صحيح بخارى" دا هاتووه، "أنس" رضی الله ده لیت، له حازر و له سفر له خزمه تیدا بووم هه رگیز له سهر شتیک که نه مکرد بیت پی نه و تووم بو نه تکر دووه یان شتیکم نه نجام داییت و پیم بلی بوچی کردووته. هه روه ها ده لیت ده سه لان خزمه تم کرد هه رگیز نه لی داوم و نه خوی لی تووپه کردووم و نه قسه ی پیم و تووه^٣.

هاوہلی به ریز به بنه مالّه یه کیکن له بنه مالّه هه ره پله به رزه کانی أنصار هه م دایکی که "أم سلیم أنصاری" یه یه کیکه له صه حابییه به ریزه کان و خال و مامی "أنس" خالی شه هیدی به ریز "حرام بن ملحان" یه کیک له شه هیده کانی (بئری معونه) بوو که قرائه کانیاں پی ده گوترا، له گهل

١ سه رچاوه / (سیر اعلام النبلاء للحافظ ذهبی).

٢ سه رچاوه / "مسلم، أحمد" (سیر اعلام النبلاء للحافظ ذهبی).

٣ سه رچاوه / (سیر اعلام النبلاء للحافظ ذهبی).

حه فتا هاوه لی به ریز به خیانه ت شه هیدکران و مامی ته وهی که الله پی فهرموو قال الله تعالی: (من المؤمنون رجال صدقوا...).

أنس بن النضر" که له نوحد شه هیدکرا و "عباده بن الصامت" هاوه لی به ریز و گه وره که "بنت ملحانی" لایوو تهو ئافره تهی که داوای له رسول الله ﷺ کرد یه کیک بیت له شه هیده کانی یه که م هیزی ده ریایی موسلمانان که له به حر ده په پنه وه و داواکهی قبول بوو.

"ابن عساکر" له تاریخ له "ئه باهوریز" وه رضی الله عنه ریوایه تی کردوو، ده لیت هیچ که سیکم نه دیوو نویری وهک نویری رسول الله ته و او بیت و لهو بجیت جگه له "ابن أم سلیم".

له بخاری ریوایه تکراره هاوه لی به ریز "أنس" ده لیت له سفردا له گهل "جریر بن عبدالله" بووم که به ته مه ن لهو گه وره تر بوو، به لام خزمه تی "ئه نسی" ده کرد چونکه له خزمه ت رسول الله خزمه تکار بوونه.

یه کیکه له عالم و فقیه هه ربه رزه کانی نوممه ت. گه وره ترین خزمه تی دینی کردوو به تایبه ت هدیث به جوریک "مسند أنس بن مالک" یه کیکه له (مسند) ه گه وره کان و ژماره ی سه نه دی گه یشته وه ۲۲۸۶ فهرمووده. بویه تا نه چیه نیو (علوم الحديث) قه دری نازانیت به جوریک له نیوان چه ند فهرمووده یه ک و "أنس بن مالک" رضی الله عنه.

ههروهها له "صحيح بخارى و مسلم" دا هاتووو كاتيک رسول الله ﷺ دهچيته مائيان "أم سليم" دهليت، ئهه پيغه مبهري خوا كاريكي تايبهتم ههيه پي ووت خزمه تكاره كهت "أنس" دوعاي بو بكه ئه وپش دوعاي بو دهكات (اللهم أكثر ما له وولده وعمره)، خوي "أنس" دهفه رموويت والله ئيستا من نهوهي كوره كانم گه يشتوونه ته سه د و زورترين مالم ههيه و ته مه نيشم گه ليك زوره. به لي ته مه نهه هه نديك ده لي گه يشته ۱۰۷ سال و هه نديكي ده لي ۱۰۲ سال كوئا هاوه ل بوو له به صره وه فاتي كرد. كاتيک وه فاتي مرد گوتيان نيوهي عيلم مرد.

عائشة بنت ابي بكر (رضي الله عنها)

دايكي ئيمانداران عائشه، ناسيني ئهم كه سه بو موسلمان زور گرنگه چونكه به شيكه له ته واو كه ري دين له دواي "أنس بن مالك" الله لي رازي بي، زورترين فه رمووده ي گيړاوه ته وه، كوي گشتي زياتره له دوو ههزار فه رمووده.

يه كه م خي زاني رسول الله ﷺ كه كچ بيت پيغه مبهري ئيسلام ﷺ دهفه رموويت له خه وما له نيو پارچه يه ك له په رۆ چهند ملائيكه تيک بويان هي نام. دهيان گوت ئه مه خي زاني دونيا و دوا رۆژته كه سه ريم هه لداوه

بینیم، ئەمە پێش هیجرەت ماری کرد، بەلام دوای هیجرەت گواستییهو. یەکیکە لەو کەسانە ی کەوا بووختانی پیکرا کە مەشهورە بە (إفك). بەلام الله تعالی لەسەر وی عەرشهو پاکبوونی سه‌ماند. دە ئایەتی لەبارەو بو دابەزی.

دوای وفاتی پێغه‌مبەر هاو‌ه‌لان لەهه‌موو چینه‌کان ده‌هاتن پرسیاریان لی ده‌کرد ئیمامی عمر و عثمان له مه‌سائیلە تایبەتیەکاندا چونکە ئەم لەحوجرە ی مزگەوت بوو، بۆیه زیاتر ئاگاداری باسه‌کان بوو.

رسول الله ﷺ ده‌یفه‌رموو: (فضل عائشة على سائر النساء كفضل ثريد على سائر الطعام).

وقال الزهري: (لو جمع علم عائشة إلى علم جميع النساء لكان علم عائشة أفضل).

واته "ابن شهاب" ده‌لێت گه‌ریبێت و عیلمی هه‌موو ئافره‌تان و عیلمی "عائشه" کۆبکه‌یته‌وه عیلمی "عائشه" له‌سەر وی هه‌موویانه‌وه ده‌بێت.

قال الحاكم فيالمستدرک أن (مَا رَأَيْتُ أَحَدًا أَعْلَمَ بِالْحَلَالِ وَالْحَرَامِ وَالْعِلْمِ وَالشُّعْرِ وَالطَّبِّ مِنْ عَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ).

واته نهم بینووو کهسیک شارەزاتر بیّت بە حەرەم و حەلّال و زانست و پزیشکی. لای شیعی پافیزەش زۆر بووختانی بۆ دەکرێت و دووژمنیانە، بەلام لای ئەهلی سونە بۆتە تەواوکەری بەشیکی لە سونەت.

عبدالله بن عباس (رضی الله عنهما)

یەکیک لە (مفسیر و محدث و فقیه) ئوممەت. ئەم هاوێڵە بەرپزەیه "ابن عباس" که مەشهورە بە (حبر الأمة)، یەکیکە لە (صغار الصحابة). زۆرینەی رێوایەتی فەرموودهکانی لە هاوێڵە گەورەکانی وەک ابو بکر و عمر و هاوشیۆهکانیەتی. رسول الله ﷺ دوعای بۆ کردوووه (اللهم فقه فی الدین و علمه الكتاب) یان (تأویل).

لەکاتی سەرھەڵدانی خەوارچ چوو بۆلایان و دەعووی لەگەڵ کردن سێ هەزار لەم کات گەڕانەووه. تەفسیری دواي "ابن مسعود" بەلام لەبەرئەووی زیاتر لە چل ساڵ دواي "ابن مسعود" ژیاوه بۆیە یەکیکە لە موفەسیرە ھەرە گەورەکانی ئەم دینە و جگە لەووی لە (حدیث) دا پێشەنگی زۆرینەی زۆری هاوێڵانی گرتوووه دواي "عائشە" زۆرترین رێوایەتی ھەیە که دەگاتە زیاتر لەهەزار و شەش سەد فەرمووده. تەنانەت ئیمامی عمر لە زۆرینەی پرسە گەورەکان پرسی پێدەکرد.

ابن عمر ده‌لّیت: "هیچ کهس شاره‌زاتر نییه وهک ابن عباس به‌وهی بۆ رسول الله دابه‌زیووه مه‌به‌ست قورئانه".

"مجاهد" ده‌لّیت "ابن عباسم" ده‌بینی ته‌فسیری قورئانی ده‌کرد وهک بلّیت نوری لّیده‌رده‌چوو. هاوه‌لان و تابعین وه‌سف و پّیدا‌هه‌لّدانیشان گه‌لّیک زۆر بووه بۆ ئەم هاوه‌له به‌پّیزه.

جابر بن عبدالله الأنصاری

یه‌کّیکی تر له فوقه‌هایانی حه‌دیث هاوه‌لی به‌پّیز جابره که کورپی عبدالله بوو که باوکی یه‌کّیک بوو له (بدری و سابقین) و له (ئوحد) شه‌هید بوو که الله تاکه عه‌بد بوو بّی په‌رده قسه‌ی له‌گه‌لّ کردوووه دوای مردنی هه‌ندیک ریوایه‌ت ده‌لّین نۆ هه‌ندیک ده‌لّین شه‌ش کچی جیه‌یشت له‌گه‌لّ قه‌رزیک زۆر.

کاتیک ده‌چیته خزمه‌ت (صحیح و سنن و مسند) ه‌کان به‌پّیزه‌ی زۆر ده‌که‌ویت به‌رچاوت (عن جابر) به‌شداری جه‌نگی (خه‌نده‌ق) و (خه‌یبه‌ر) و زۆرینه‌ی جه‌نگه‌کانی کردوووه. ته‌نانه‌ت له (صحیحین) دا واریده ده‌لّیت له (خه‌نده‌ق) رسول اللهم بینی برسییه‌تی زۆری بۆ هیتابوو. چوومه‌وه مال و به‌خیزانم ووت چیمان هه‌یه، ئەمیش گووتی هه‌ندیک ئارده نان و

به رخیک یان کاوړیکې بچووکې یه ک سال نه بوو. تنجا هاتمه وه لای رسول الله به بیده نگی ووتم تو و هاوه لیتکت وهرن. رسول الله ﷺ فهرمووی با ده ست له هیچ نه دهن تا خوّم دیم هاواری کرد نه ی نه هلی (خه ندهق)، "جابر" خواردنی ناماده کردووه. تنجا له کوّ تاییدا هم که مه خواردنه به شی هه موو نه هلی (خه ندهق) ی کرد که سه دان که س ده بوون.

ژماره ی فهرمووده کانی ده گاته: (مسند أحادیثه ١٥٤٠ حدیث اتفق له البخاري ومسلم علی ٥٨ حدیث، وانفرد له البخاري بسة وعشرين حدیثاً، ومسلم بمائة وستة وعشرين حدیثاً).

له سالانی هه فتای هیجری وه فاتی کرد.

پهيامر کوناي

(علوم الحديث) هينده قوله قولاييهك زور كه م كهس سهري ليدهرده چييت. مهرج نيه كه فهرمووده يهكت بيني و تهواو بيته به لگه، به لكو ده بيت زياتر لي وورد بيه وه و ههدهف و ناوه پروكي بزانيت. بونمونه، فهرمووده يه كمان ههيه له دايكمان "عائشه" وه الله لي پازي بيت ده فهرمووييت: به رسول الله ﷺ وت خه لكي پيان وايه جيهاد باشتريه. تهویش فهرمووي: چاكترن جيهاد (حج المبرور) هه جيكي قبول كراوه.^۱

گه ربيتو ته فهرمووده يه به ظاهيري وهر بگري، تهوا ئوممه تي محمد پشت له جيهاد ده كه ن وهك ئيستا كه كردوويانه. هه رچي فه ضل و پله ي جيهاده نامييت. له كاتي دا ده فهرمووييت: (مثل المجاهد كمثل الصائم القائم).^۲

به لام هه مان فهرمووده له بابه كاني تر دا ته فاصيلي پيدراوه. بونمونه، هه ر له "بخاري" وه ديسان وه دايكمان عائشه ده لييت: هه نديك له ئافره تان داواي ريگه پيداني جيهاديان كرد له رسول الله تهویش پي ووتن (جهاد كن حج). واته جيهادي ئوه هه ججه. كه واته ئيستا بومان

۱ صحيح بخاري

۲ صحيح مسلم

پروونتربووه که مه بهستی له گهڵ ئافرهتانه. دیسانهوه هه مان فهرمووده له بابیکی تری جیاوازهوه ئهم جاره به ئافرهتان دهفهرموویت: (نعم الجهاد حج مبرور).^١

کهواته که فهرموودهیهک دهبینیت لهوانهیه له په نجا شوین به ږیوایهتی جیاواز هاتییت. بۆنمونه له شهرحی (فتح الباری) دا شیخ "ابن حجر العسقلانی" کاتیک ئهم فهرموودهیهت بۆ شهرحهکات دیت لهسهرجه م بابهکانی که هاتوو و له گهڵ سه رجه م (صحیح و سنن و مسند) هکان باسی دهکات. نجا وه لآمه کهیت پێ ده لیت، بۆیه چۆن قورئان بێ ته فسیر تیی ناگهیت. فهرموودهش بێ شهرح لئی حالێ نابیت.

ئهم نمونه م بۆیه بۆ باسکردن چونکه ده مه ویت سه رنجتان بۆ لای ئه وه ږابکیشم که وا هه دیت زۆر ئالۆزه تا نه گه ږیته وه بۆ شروحات باش لئی حالێ نابیت. باشتترین شروح بۆ "صحیح بخاری" به ناوی (فتح الباریه) که حافظ "ابن حجر العسقلانی" نویووویه تی که یه کیکه له پێشه وایانی هه دیت. هه ندیک له زانایانی به (امیر المؤمنین) له له هه دیت وه سفی ده که ن. ئهم شهرحه ی به ناوی (فتح الباری) به ٤٥ سأل نویوووه. به لآم چاکترین شهرحه به جۆریک له شهرحی فهرموودهیهک چه ند ږیوایهت

کرا بیت له چهند شوین هه مووی باسده کات و شیکاری وردیشی بۆ ده کات
که زیاتر له ده بهرگه.

دووهم شهرح بۆ (صحیحی مسلم) شهرحی زۆر کراوه، به لام
چاکترینیان "إمامی نووی" بۆی کردوو به ناوی (منهاج). له شهرحی
فهرمووده کان مه سائيله فقهی و ئیختلافاتییه کانت بۆ پرونده بیتهوه.

ولله الحمد والمنه لیڤه وه کو تایم بهم کتیه هیئا که هه و لمد ا به پووختی
و به شیوازی جیا باسی ئەم عیلمه زۆر گرنگ و زۆر ههستیاره بکه م.

والحمد لله رب العالمین.